

Grethe Hovland

Hvem ble student under utdanningseksplasjonen?

Betydningen av kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakter for valg av og opptak i høyere utdanning

NIFU skriftserie nr. 2/2000

NIFU - Norsk institutt for studier
av forskning og høyere utdanning
Hegdehaugsveien 31
0352 Oslo

ISSN 0808-4572

Forord

I denne rapporten presenteres først en del resultater fra norske undersøkelser på 90-tallet om studierekruttering i forhold til kjønn, alder, sosial bakgrunn, bosted og karakterer. For øvrig baserer vi oss på data fra en undersøkelse blant søkere til høyere utdanning, som ble gjennomført ved NIFU i 1993. Med utgangspunkt i dette individdatasettet belyser vi utdanningspreferanser og opptaksmuligheter i høyere utdanning for søkerne etter kjønn, alder, sosial bakgrunn, bosted og karakterer. Innhenting av dataene ble foretatt i samarbeid med Samordna opptak og omfatter 3.700 personer.

Arbeidet med rapporten er utført som en del av NIFUs program "Rekruttering og gjennomstrømning" som er finansiert av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Grethe Hovland har skrevet rapporten, og Liv Anne Støren har vært prosjektleder. Resultatene er lagt fram og diskutert i Seksjon for studier av studieforhold og studiegjennomstrømning (seksjon 4) ved NIFU. Foruten prosjektleder har Clara Åse Arnesen, Jens Grøgaard, Inger Henaug, Synnøve Skjersli, Sverre Try og Per Olaf Aamodt bidratt med kommentarer underveis.

Oslo, februar 2000

Petter Aasen

Liv Anne Støren

Innholdsfortegnelse

Tabelloversikt	8
Figuroversikt	10
Sammendrag	11
1 Innledning	15
1.1 Bakgrunn	15
1.2 Innholdet i rapporten	16
1.3 Datagrunnlaget	17
1.3.1 Utvalg og svarprosent	17
1.3.2 Innhenting av data om resultater av studieopptaket	18
1.3.3 Innhenting av data om skolekarakterer	18
1.3.4 Fars utdanningsnivå som indikator på søkerens sosiale bakgrunn	19
1.3.5 Innhenting av data om bosted og klassifisering av bostedsstrøk	19
2 Den norske rekrutteringsforskningen på 90-tallet	20
2.1 Kvinnens og menns rekruttering til høyere utdanning	20
2.1.1 Kjønn og fagvalg	21
2.1.2 Kjønn og karakterer	22
2.2 Den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning	23
2.2.1 Sosial bakgrunn og karakterer	23
2.3 Regional utdanningsrekruttering	25
2.3.1 Er det forskjeller i befolkningens utdanningsnivå i ulike fylker?	25
2.3.2 Er det geografiske forskjeller i 19-24-åringers rekruttering til høyere utdanning?	26
2.3.3 Geografisk og sosial rekruttering	28
2.3.4 Flytting sett i forhold til kjønn og utdanningsnivå	29
2.4 Ulike aldersgruppers rekruttering til høyere utdanning	30
2.5.1 Verditeori	33
2.5.2 Kulturteori	34
2.5.3 Sosial-posisjon-teori	35

3	Hvem søkte høyere utdanning i 1993?	38
3.1	Søkernes kjønn, alder, sosiale bakgrunn og bosted	38
3.2	Søkernes karakterer i norsk, engelsk og matematikk	41
3.2.1	Kvinner og menns karakterer	42
3.2.2	Søkernes sosiale bakgrunn og karakterer	43
3.2.3	Sosial bakgrunn (fars utdanningsnivå) og søkeres karakterer i norsk	44
3.2.4	Sosial bakgrunn (fars utdanningsnivå) og søkeres karakterer i engelsk	44
3.2.5	Sosial bakgrunn (fars utdanningsnivå) og søkeres karakterer i matematikk	45
4	Hva slags utdanning tok søkerne sikte på?	47
4.1	Hvor langvarig utdanning tok søkerne sikte på?	47
4.1.1	Kvinner og menns utdanningsmål	48
4.1.2	Utdanningsmål for søkere med ulik sosial bakgrunn	48
4.1.3	Utdanningsmål for søkere i ulike aldersgrupper	49
4.1.4	Utdanningsmål for søkere fra ulike bostedsstrøk	49
4.1.5	Utdanningsmål for søkere med ulikt karakternivå	50
4.2	Sammenfatning av faktorene som påvirker hvor langvarig høyere utdanning søkerne tok sikte på - regresjonsanalyse	50
4.3	Kjønn og fagpreferanser	54
4.4	Sosial bakgrunn og fagpreferanser	56
4.5	Alder og fagpreferanser	57
4.6	Bosted og fagpreferanser	57
4.7	Karakterer og fagpreferanser	58
4.8	Kjønns spesifikke og sosiale forskjeller i valg av type høyere utdanning - korrespondanseanalyse	59
4.9	Oppsummering av søkeres utdanningspreferanser	65
5	Hvem fikk tilbud om studieplass?	68
5.1	Opptaket sett i forhold til søkeres individuelle kjennetegn	68
5.2	Kvinner og menns utdanningspreferanser og opptak	71
5.3	Opptaket sett i forhold til søkeres individuelle kjennetegn og deres utdanningspreferanser	74
5.4	Oppsummering og noen refleksjoner	80

Litteraturliste 82

Vedlegg 1

Korrespondanseanalyse - metoden og programvaren som benyttes 89

Vedlegg 2

Spørreskjema 95

Tabelloversikt

Tabell 1.1	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn. Populasjon og respondenter i absolutte tall og prosent.	17
Tabell 1.2	Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter alder. Respondenter og populasjon i absolutte tall og prosent. Respondenter etter alder og kjønn, prosentfordelt.	18
Tabell 2.1	Prosentandelen med høyere utdanning blant personer 16 år og eldre pr. 1. oktober 1985, 1991 og 1997 etter bostedsfylke.	26
Tabell 2.2	Studenter 19-24 år pr. 1. oktober 1987 og 1997 i prosent av registrerte årskull etter bostedsfylke.	27
Tabell 2.3	Andeler av kvalifiserte søkere i ulike aldersgrupper som ble tilbudt studieplass i perioden 1993-1999.	31
Tabell 3.1	Kvinnelige og mannlige søkere til høyere utdanning i 1993 etter alder. Vertikal prosentuering.	39
Tabell 3.2	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter fars utdanningsnivå. Søkere i alt, kvinnelige og mannlige søkere. Vertikal prosentuering.	39
Tabell 3.3	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter alder, fars utdanningsnivå og kjønn. Prosent.	40
Tabell 3.4	Søkere til høyere utdanning i 1993 i alt og kvinnelige og mannlige søkere etter type bostedsstrøk ved søkning. Respondenter vertikalt prosentuert.	40
Tabell 3.5	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter deres fedres utdanningsnivå og bosted. Respondenter vertikalt prosentuert.	41
Tabell 3.6	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter gjennomsnittet av deres karakterer i matematikk, norsk og engelsk fra videregående opplæring. Horisontal prosentuering og absolutte tall.	42
Tabell 3.7	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn og karakterer i matematikk fra videregående opplæring. Horisontal prosentuering.	42
Tabell 3.8	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter fars utdanningsnivå og gjennomsnittet av deres karakterer i matematikk, norsk og engelsk fra videregående opplæring. Horisontal prosentuering.	43
Tabell 3.9	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter fars utdanningsnivå og karakter i norsk fra videregående opplæring. Horisontal prosentuering.	44

Tabell 3.10	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter deres fedres utdanningsnivå og deres karakterer i engelsk fra videregående opplæring. Horisontal prosenttuering.	45
Tabell 3.11	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter deres fedres utdanningsnivå og karakterer i matematikk fra avsluttende eksamen i videregående opplæring. Horisontal prosenttuering	45
Tabell 4.1	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Søkere i alt, kvinnelige og mannlige søkere. Vertikal prosenttuering	47
Tabell 4.2	Søkere til høyere utdanning i 1993 i grupper etter fars utdanningsnivå , etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Vertikal prosenttuering	48
Tabell 4.3	Søkere til høyere utdanning i 1993 i ulike aldersgrupper, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på . Vertikal prosenttuering	49
Tabell 4.4	Søkere til høyere utdanning i 1993 fra ulike bostedsstrøk, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Vertikal prosenttuering	49
Tabell 4.5	Søkere til høyere utdanning i 1993 i grupper for gjennomsnittet av deres karakterer i norsk, engelsk og matematikk, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på . Vertikal prosenttuering.	50
Tabell 4.6	Lineær regresjon: Effekten av visse egenskaper ved søkerne på utdanningslengden de tok sikte på	52
Tabell 4.7	Lineær regresjon: Effekten av visse egenskaper ved søkerne på utdanningslengden de tok sikte på.	53
Tabell 4.8	Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter kjønn og det fagområdet de hadde preferanse for. Søkere i alt og kvinner og menn. Vertikal prosenttuering.	55
Tabell 4.9	Søkere til høyere utdanning i 1993 i ulike grupper for fars utdanning, etter det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuering.	56
Tabell 4.10	Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter alder og det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuering.	57
Tabell 4.11	Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter bosted og det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuering.	58
Tabell 4.12	Søkere til høyere utdanning i 1993 etter gjennomsnittet av deres karakterer i norsk, engelsk og matematikk og det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuering.	59

Tabell 5.1	Kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studie plass, i ulike grupper for kjønn, fars utdanning, bostedsstrøk, alder og karakterer.	69
Tabell 5.2	Logistisk regresjon: Effekter av fars utdanning, kjønn, bosted, karakterer i norsk, engelsk og matematikk og alder for opptak i høyere utdanning blant kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993.	71
Tabell 5.3	Kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn, i ulike grupper for hvor langvarig utdanning de tok sikte på.	72
Tabell 5.4	Prosentandel kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studie plass, i grupper for hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Søkere i alt, kvinnelige og mannlige søkere.	72
Tabell 5.5	Kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn, i ulike grupper for hvilket fagområde de hadde sterkest preferanse for. Horisontal prosentuerting	73
Tabell 5.6	Prosentandel kvalifiserte søkere til ulike fagområder i høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studie plass. Kvalifiserte søkere i alt, mannlige og kvinnelige søkere.	74
Tabell 5.7	Prosentandel kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studie plass, i ulike grupper for utdanningsmål.	75
Tabell 5.8	Logistisk regresjon: Effekter av fars utdanning, kjønn, bosted, karakterer i norsk, engelsk og matematikk og alder på sannsynligheten for tilbud om opptak i høyere utdanning blant kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993.	76
Tabell 5.9	Estimerte andeler for sannsynligheten for tilbud om opptak i høyere utdanning for søkere under 22 år som hadde karakteren 4 i norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring.	78

Figuroversikt

Figur 1	Korrespondanseanalyse av utdanningsmål i høyere utdanning for kvinner og menn med ulik sosial bakgrunn (målt i fars utdanningsnivå). Søkere til høyere utdanning i 1993 (N=3.711).	62
Figur 2	Forenklet modell av hvordan søkerne til høyere utdanning i 1993 har plassert seg i korrespondanseanalysen i figur 1	63

Sammendrag

Formålet med denne rapporten har vært å belyse visse sider ved rekrutteringen til høyere utdanning i en periode preget av sterk vekst i studenttallene. Vi har sett på hvilken betydning kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer har for hva

slags høyere utdanning ulike grupper rekrutteres til.

Fra 1989 skjedde det en kraftig økning i søkning og rekruttering til høyere utdanning, en vekst som vedvarte til midten av 90-tallet. Det er en utdanningspolitisk målsetting i Norge at utdanning skal være tilgjengelig for alle samfunnsborgere uavhengig av alder, kjønn, bosted, økonomisk og sosial situasjon. Av den grunn er det uttrykt bekymring for at skjevheter i rekrutteringen til høyere utdanning kan ha økt som følge av den sterke konkurransen om studieplassene særlig i perioden 1989-1994. Det kan imidlertid være like stor grunn til å forvente at vilkårene ligger best til rette for å utjevne rekrutteringsulikheter mellom kvinner og menn, mellom ungdom fra ulike sosiale lag og ulike regioner i perioder med sterk ekspansjon i utdanningssystemet, fordi en økt tilstrømning kan bety en økning i studiefrekvensen blant grupper som tidligere ikke har vært så sterkt representert i høyere utdanning.

Med henvisning til foreliggende forskning finner vi: Kvinneandelen blant studentene har økt fra 49 prosent i 1988 til 57 prosent i 1995. Samtidig har kjønnssegregeringen i fagvalgene tiltatt. Under utdanningsekspløsjonen har det skjedd en viss sosial utjevning i rekrutteringen til høyskolesektoren, i den forstand at sammenhengen mellom foreldrenes sosiale posisjon målt etter utdanning, yrke og inntekt og den utdanning deres barn tar, er svekket. Noen tilsvarende sosial utjevning i rekrutteringen til universitetssektoren har ikke funnet sted. Den fylkesvise oversikten over registrerte studenter i alderen 19-24 år er svært forskjellig fra den fylkesvise fordelingen av utdanningsnivået i befolkningen, noe som kan være en indikasjon på at det skjer visse endringer i den regionale rekrutteringen til høyere utdanning. Det har vært en stigning i søkningen til høyere utdanning i aldersgruppen 19-24 år fra 1991 til 1994, yngre søkere kommer dessuten minst like godt ut av søkeprosessen som eldre søkere, og dette gjelder særlig søkere i aldersgruppen 18-21 år.

Kvinner har et noe bedre karaktergrunnlag fra videregående opplæring enn menn. Gutter scorer imidlertid høyere på matematikktester enn jenter både i grunnskolen og i videregående opplæring, men man finner ikke signifikante karakterforskjeller i matematikk mellom gutter og jenter verken i grunnskolen eller i videregående opplæring. Sosial bakgrunn er av betydning for elevers karakterer både i grunnskolen, i videregående opplæring og for deres valg av høyere utdanning.

De utdanningsmål søkerne til høyere utdanning hadde i 1993 varierer etter kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer. Karakterer har den sterkeste effekten på søkerens utdanningsaspirasjoner. En økning i matematikkarakter med en hel karakterenhet bidrar til en økning i søkerens utdanningsaspirasjoner med 0,4 år. Det er en sterk sammenheng mellom søkerens karakterer fra videregående

opplæring i norsk, engelsk og matematikk og deres sosiale bakgrunn (målt i fars utdanningsnivå). Fars utdanningsnivå har likevel også isolert sett en positiv effekt på søkeres ambisjoner. Jo høyere utdanning far har, desto lengre utdanning tar søkerne altså sikte på, også uavhengig av deres karakterer fra videregående opplæring.

Menn tar fortsatt i større grad enn kvinner sikte på de lengste utdanningene ved vitenskapelige høyskoler og universiteter sett under ett. Denne kjønnsforskjellen gjelder også når det er kontrollert for fars utdanning, bosted og karakterer.

Å bo i storby øker isolert sett utdanningslengden søkerne tok sikte på med 0,3 år. Siden de lengste utdanningstilbudene er i storbyer, kan dette være en indikasjon på at nærhet til lærested er av betydning for valg av type utdanning.

Søkere med høyt karakternivå fra videregående opplæring har langt oftere preferanser for universitetsutdanning som filologiske fag, realfag og tekniske fag enn søkere med lave og midlere karakterer. Søkere på lave og midlere karakternivå søker seg som oftest til høyskoleutdanning, særlig innenfor undervisningsfag og helse- og sosialfag. Disse utdanningene har imidlertid vært svært populære, slik at det i antall også var svært mange søkere med et høyt karakternivå som har tatt sikte på denne typen utdanning.

Bourdieu (1996) har påpekt at den sterke ekspansjonen i utdanning de senere årene setter de lavere sosiale klasser i et utdanningsdilemma. Når videregående opplæring er blitt noe som mange tar del i, får små forskjeller i karakterer større betydning i selekteringsprosessen både for opptak i høyere utdanning, innpass på høyere trinn innenfor universitetet og ved ansettelse i arbeidslivet. Når små marginer i karakterer blir viktigere for innpass, er det personer fra de lavere sosiale klasser som ikke får tatt den utdanning de ønsker eller ikke kan regne med å få jobb etter endt utdanning, blant annet fordi de statistisk sett har noe lavere karakterer enn personer fra høyere sosiale klasser. Selv om våre data viser en betydelig sammenheng mellom søkeres karakterer og deres utdanningsambisjoner, finner vi også en egen effekt av valg av type høyere utdanning, som kan tolkes som en valgeffekt av sosial bakgrunn. Boudon (1974) forklarer den sosiale valgeffekten, som han også finner i det franske samfunnet, med at når elevene fra lavere sosiale lag har veiet kostnader og gevinster opp mot hverandre, finner de ut at det vil koste for mye for dem å legge ut på de lengste utdanningsløpene. På denne måten sørger mange unge fra lavere klasser for å styre unna det dilemmaet som Bourdieu skisserer. Ved å velge korte og yrkesrettede utdanninger som leder til yrker som er sterkt etterspurt på arbeidsmarkedet, kan de sikre seg en framtidig jobb. Vi har sett i våre data at søkere som hadde far med grunnskole, yrkesfagutdanning og andre kortvarige utdanninger, valgte de korte og yrkesrettede utdanningene innenfor

høyere utdanning som leder til yrker med relativt sikre arbeidsmarkedsutsikter som sykepleier, lærer, politi, ingeniør, økonomikonsulent m.m. Men disse valgene bidrar til å opprettholde de sosiale forskjellene i rekrutteringen til universitetsutdanning.

Vi har kunnet påvise betydelige forskjeller i utdanningspreferanser i høyere utdanning hos kvinner og menn og at sosial bakgrunn har ulik betydning for kvinner og med menn med hensyn til valg av fagområde i høyere utdanning. Kvinner og menn har i stor grad preferanser for ulike fagområder, og fars utdanningsnivå har betydning for hvor langvarig utdanning henholdsvis menn og kvinner velger innenfor de ulike fagområdene. I tillegg er fars utdanningsnivå av betydning for i hvilken grad kvinnene velger kjønnsnøytrale fag - fag som tradisjonelt har vært dominert av menn. Kvinner med universitetsutdannede fedre velger utdanning innenfor de fleste fagområder på universitetsnivå. Menn velger i stor grad typiske ”mannsfag”, uavhengig av sosial bakgrunn. Men gitt disse fagområdene, får fars utdanningsnivå betydning for hvor langvarig utdanning søkerne planlegger å ta.

Det er noe mer vanlig å ha preferanse for undervisningsfag og helse- og sosialfag blant søkere fra spredtbygde strøk og tettsteder. Juridiske fag er på den annen side mer populære blant søkere fra storbyer.

Når det gjelder sannsynligheten for at søkerne til høyere utdanning i 1993 fikk tilbud om studieplass, ser alle bakgrunnsfaktorene som vi har tatt hensyn til, ut til å ha påvirket opptaket på den ene eller andre måten.

Som ventet hadde karakterer både i norsk, engelsk og matematikk en egen effekt på sannsynligheten for opptak. Aldersforskjellene i opptaket var bare av betydning inntil vi hadde kontrollert for andre individuelle kjennetegn. Kvinner hadde lavere sannsynlighet enn menn for å bli tatt opp i høyere utdanning, men det var fordi de søkte seg til utdanninger der det var størst konkurranse om studieplassene. I tillegg til søkere til medisin er det søkere til bestemte kvinnedominerte høyskoleutdanninger som i størst grad er blitt avvist.

Sosial bakgrunn virket inn på opptaket både gjennom karakterer, fagvalg og bostedsstrøk. I tillegg hadde også sosial bakgrunn en egen effekt uavhengig av disse tre faktorene. Sandberg (1996) har pekt på at strategiske overveielser antakelig blir viktigere under økende konkurranse. Hun fant i det samme datamaterialet som vi har benyttet, at jo flere søknader man hadde sendt, desto større var sjansen for å bli tilbudt studieplass. Søkere med lav sosial bakgrunn hadde imidlertid ikke sendt færre søknader enn andre søkere. Men søkere som var bosatt i storbyer og har fedre på de laveste utdanningsnivåene, var de som hadde sendt færrest søknader.

Vi fant en negativ effekt av det å bo i storby på sannsynligheten for å bli tatt opp i høyere utdanning når det er kontrollert for de andre forklaringsvariablene. Kvalifiserte søkere fra storbyer sendte i gjennomsnitt 2,25 færre søknader enn søkere fra spredtbygde strøk. Grunnen til at søkere fra storbyer har sendt færre søknader enn andre kan være at de er mindre tilbøyelige til å ville flytte for å studere. Dette kan være knyttet til tradisjoner, kulturelle- og sosiale forhold, økonomi m.m. I 1993 var det i tillegg langt større konkurranse om studieplassene i de store byene enn ellers i landet. Dette hadde sin bakgrunn særlig i to forhold. For det første var søkingen blant storbyungdom særlig i Osloregionen relativt sett langt større enn i andre deler av landet. For det andre tiltrekker de store byene seg søkere fra hele landet i langt større grad enn utdanningstilbudene på mindre steder (Sandberg 1996, Berg 1995). Søkere fra storbyer som bare søkte utdanning i egen hjemby, har som følge av det store søkepresset på utdanningstilbudene på deres hjemsted nødvendigvis møtt langt sterkere konkurranse på de tilbudene de søkte, enn de som har søkt samme utdanning på læresteder med mindre konkurranse andre steder i landet.

Midt i utdanningsekspløsjonen var det søkere fra lavere sosiale lag bosatt i de store byene som ble hardest rammet med avvisning da de søkte seg til høyere utdanning, også uavhengig av hva slags type utdanning de søkte.

1 Innledning

I denne rapporten settes søkelyset på rekrutteringen til høyere utdanning under utdanningseksplasjonen tidlig på 90-tallet. Formålet vårt er å belyse hvem som søkte seg til høyere utdanning i en periode preget av sterk vekst i studenttallene. Vi ser på hva bakgrunnsfaktorer som kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer betyr for hva slags høyere utdanning ulike grupper rekrutteres til.

1.1 Bakgrunn

Fra 1989 skjedde det en kraftig økning i rekrutteringen til høyere utdanning, en vekst som vedvarte til midten av 90-tallet. Søkertallet nådde toppen i 1994 med totalt 109.000 søkere til høyere utdanning, hvorav 97.000 var kvalifisert for det studiet de søkte (Skjersli 1997). Det var flere forhold som førte til at vi fikk en så sterk søkning til høyere utdanning i perioden 1989 til 1994. For det første var ungdomskullene blant etterkrigstidens største. Vi opplevde en økning i interessen for høyere studier både blant ungdom og generelt i befolkningen, og den høye arbeidsledigheten i perioden 1989-94 er en del av forklaringen.

Etter 1994 har søkertallene til høyere utdanning vært avtakende. I 1998 var antallet søkere rundt 87.000, hvorav 70.000 var kvalifisert til den utdanningen de søkte. Nedgangen i søkertallene må sees på bakgrunn av at ungdomskullene på siste halvdel av 90-tallet ikke er så store som i første halvdel, at arbeidsmarkeds-situasjonen har bedret seg for de arbeidssøkende, og antakelig er mye av søkerkøen som toppet seg i 1994 avvirket i dag. Tilgangen på nye studenter har imidlertid holdt seg stabil fram til 1998, mens antallet studenter som befinner seg i høyere utdanning har fortsatt å stige fram til 1998, som er det siste året vi har tall for. Med opprettelsen av et landsomfattende Samordna opptak for høgskolene som prøveordning fra 1991 (fast ordning fra 1993) og for universitetene og de vitenskapelige høgskolene fra 1996, har forholdene blitt tilrettelagt for en bedre utnyttelse av studiekapasiteten, og det er også opprettet flere studieplasser. Avvisningen av kvalifiserte søkere har da også gått dramatisk ned, fra i overkant av 25.000 i 1994 til rundt 3.500 i 1998 (Samordna opptak 1998), og i 1999 ser det endelige tallet for avviste kvalifiserte søkere ut til å bli rundt 2.200 (Samordna opptak 1999).

Det er en sentral utdanningspolitisk målsetting i Norge at utdanning skal være tilgjengelig for alle samfunnsborgere, uavhengig av alder, kjønn, bosted, økonomisk og sosial situasjon. Det har vært uttrykt bekymring for at skjevheter i rekrutteringen til høyere utdanning kan ha økt som følge av konkurranse om studieplassene fra 1989 (Sandberg 1996). Andre hevder at man i utgangspunktet kan forvente at vilkårene ligger best til rette for å utjevne rekrutteringsulikheter mellom kvinner og

menn, mellom ungdom fra ulike sosiale lag og ulike regioner i perioder med sterk ekspansjon i utdanningssystemet (Aamodt 1994). Vi kan ikke ta for gitt at den sterke ekspansjonen i høyere utdanning etter 1989 har bidratt til en utjevning mellom ulike grupper.

1.2 Innholdet i rapporten

I kapittel 1 gis foruten innledningen og oversikt over innholdet i rapporten en presentasjon av datagrunnlaget fra "Undersøkelse av søkere til høyere utdanning 1993" som benyttes i kapittel 3, 4 og 5.

I kapittel 2 refereres noen av de norske bidragene til studier av utdanningsrekruttering på 90-tallet. Vi presenterer også noen utdanningsstatistiske data fra Statistisk sentralbyrå, Samordna opptak og NIFU som belyser sider ved utdanningsrekrutteringen på 90-tallet. Til slutt i kapittel 2 redegjøres det for tre sentrale teoretiske forklaringer på skjevheter i utdanningsrekrutteringen, det vil si hvorfor noen grupper av befolkningen er sterkere representert i høyere utdanning enn andre.

I kapittel 3 viser vi hvordan søkermassen til høyere utdanning i 1993 var sammensatt i forhold til bakgrunnsopplysninger som kjønn, alder, fars utdanningsnivå, bosted og karakterer i norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring. Disse resultatene benyttes i neste omgang som en bakgrunn for analysene i de to påfølgende kapitlene.

I kapittel 4 ser vi samlet på hva søkerens individuelle kjennetegn betyr for hvilket utdanningsnivå og fagområde de vil utdanne seg innenfor. Først tar vi for oss de bivariate sammenhengene mellom søkerens individuelle kjennetegn og hvor langvarig utdanning de tok sikte på, for deretter å undersøke hvilken effekt hver av de individuelle bakgrunnsfaktorene bidrar med når det er kontrollert for de øvrige. Vi ser deretter på de bivariate sammenhengene mellom søkerens individuelle kjennetegn og hvilke fagområder de tar sikte på. Videre benytter vi korrespondanseanalyse for å danne oss et oversiktsbilde over søkerens preferanser for ulike fagområder og utdanningsnivå sett i forhold til deres kjønn og sosiale bakgrunn.

I kapittel 5 ser vi på hvem som fikk tilbud om studieplass i 1993, ut fra søkerens individuelle kjennetegn og hvilken utdanning de tok sikte på. Her ser vi både på de isolerte bidragene fra hver av de individuelle bakgrunnsfaktorene samt hvilken betydning den type utdanning de tar sikte på har for deres opptakssjanser.

1.3 Datagrunnlaget

Datagrunnlaget for analysene som presenteres i kapitlene 3-5, er NIFUs "Undersøkelse blant søkere til høyere utdanning i 1993". Utgangspunktet for undersøkelsen var den akselererende veksten i søkningen til høyere utdanning på begynnelsen av 90-tallet og en bekymring fra politisk hold over hva som skjedde med de avviste søkerne. Hovedresultatene fra undersøkelsen er publisert i en NIFU-rapport (Sandberg 1996). Vi skal benytte dette datamaterialet til å se på hva slags høyere utdanning søkerne hadde preferanser for i 1993 og hvem som fikk tilbud om studieplass.

1.3.1 Utvalg og svarprosent

Datainnsamlingen ble gjennomført i samarbeid med Samordna opptak. Det ble trukket et tilfeldig utvalg på 5,3 prosent av alle som søkte seg til høyere utdanning i 1993. Utvalget bestod av 6.001 personer som fikk tilsendt spørreskjemaet til undersøkelsen i mars 1994 (spørreskjema, se vedlegg 1). Respondentene utgjør 3.712 personer, det vil si en svarprosent på 62. Av tabell 1.1 går det fram at det er en svak overvekt av kvinner blant respondentene i forhold til populasjonen. Det kommer av at svarprosenten er noe høyere for kvinner enn menn, 65 mot 58 prosent.

Tabell 1.1 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn. Populasjon og respondenter i absolutte tall og prosent.

Kjønn	1. Populasjon		2. Respondenter	
	Søkere i alt ¹	Prosent	Søkere i alt	Prosent
Sum	106.925	100	3.712	100
Kvinner	62.735	59	2.260	61
Menn	44.190	41	1.451	39

Kilde: Sandberg 1996

Dataenes representativitet i forhold til søkerens alder framgår av tabell 1.2. Bare for aldersgruppene 18-19 år og 25-29 år er det et avvik mellom populasjon og respondenter, og dette avviket er bare på ett prosentpoeng. Utvalgets representativitet sett i forhold til kjønns- og aldersfordelingen i populasjonen kan betegnes som relativt god.

Tabell 1.2 Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter alder. Respondenter og populasjon i absolutte tall og prosent. Respondenter etter alder og kjønn, prosentfordelt.

¹ Søkermengde beregnet i november 1993.

Alder	Antall søkere		Prosent	
	Populasjon	Respondenter	Populasjon	Respondenter
<i>Sum</i>	<i>106.925</i>	<i>3.712</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
18-19 år	17.807	668	17	18
20-24 år	58.905	2.049	55	55
25-29 år	16.073	523	15	14
30 år og eldre	14.140	472	13	13

Kilde: Sandberg (1996)

I og med at 38 prosent av de spurte ikke har respondert på undersøkelsen, kan det være andre skjevheter i materialet enn alder og kjønn som vi ikke har oversikt over og dermed heller ikke har anledning til å vurdere.

1.3.2 Innhenting av data om resultater av studieopptaket

Data om hvordan søkerne kom ut av søkerprosessen, om de var kvalifiserte søkere og om de fikk tilbud om studieplass, er innhentet fra Samordna opptaks databaser og koblet til vår surveyundersøkelse ved hjelp av et felles tildelt identifikasjonsnummer.

1.3.3 Innhenting av data om skolekarakterer

Opplysninger om karakterer er basert på søkerens egen rapportering av hva slags karakterer de har oppnådd i norsk, engelsk og matematikk til avsluttende eksamen i videregående opplæring. For dem som ikke har vært oppe til eksamen i ett eller flere av disse fagene, benyttes opplysninger om deres standpunktkarakter (også egenrapportering, se vedlegg 1, spørsmål 37 i spørreskjemaet). At vi benytter egenrapporterte karakterer kan innebære noen erindringsfeil hos søkerne. Men vi anser likevel denne feilkilden som liten i og med at karakterer er det mest avgjørende kriteriet for opptak i høyere utdanning, og de fleste vil ha vært opptatt av sine karakterer i en søkeprosess som har foregått et knapt år før de fikk tilsendt spørreskjemaet. Spredningen i deres svar indikerer dessuten at det ikke kan være vesentlig frafall i svarene til søkere på bestemte karakternivåer (tabell 3.6).

Av de tre fagene er det bare i norskfaget at alle søkerne har hatt like omfattende pensum. I våre data er det ikke skilt mellom søkere etter om de har avsluttende eksamen i matematikk og i engelsk etter ett, to eller tre år. Gutter velger flere år med matematikk i videregående opplæring enn jenter, og jenter velger flere år med fremmedspråk enn gutter. Hvis f.eks. gutter som har fått karakteren 5 i matematikk på grunnkursnivå går ut fra videregående kurs 1 med karakteren 3, vil de i våre analyser ende opp med en dårligere matematikkarakter enn f.eks. jenter som fikk 4 i matematikk på grunnkurset og som valgte bort matematikk på videregående kurs.

En liknende situasjon har vi for engelskfaget, men omvendt med tanke på gutter og jenter. Når vi velger å benytte karakterer i engelsk og matematikk i våre analyser, til tross for at de kan referere til ulike nivåer, er det fordi disse karakteropplysningene likevel sier oss en god del om søkerens skoleprestasjoner i disse fagene.

1.3.4 Fars utdanningsnivå som indikator på søkerens sosiale bakgrunn

En av undersøkelsens problemstillinger er å belyse om den sterke konkurransen om studieplassene ga seg utslag i sosiale forskjeller i rekrutteringen. Undersøkelsen inneholder bare data om foreldrenes utdanningsnivå, ikke yrke. Erfaringsmessig er fars utdanning en god indikator på hva slags betydning sosiokulturell påvirkning i oppveksten har hatt for personers utdanningsbane. Foreldres utdanningsnivå har vist seg å bety mer for rekrutteringen til høyere utdanning enn både yrkesbakgrunn og økonomi (jf. f.eks. Erikson og Jonsson 1993). Fedre har i gjennomsnitt har et høyere utdanningsnivå enn mødre blant foreldrene til søkerne til høyere utdanning i 1993 og vi benytter fars utdanning som indikator på søkerens sosiale bakgrunn.

1.3.5 Innhenting av data om bosted og klassifisering av bostedsstrøk

Opplysninger om hvilken kommune søkerne var bosatt i er hentet fra Samordna opptaks søkerbase og deretter knyttet til NIFUs utvalgsundersøkelse. I grupperingen av hjemstedkommunens sentralitet, som vi betegner som bostedsstrøk, har vi benyttet Statistisk sentralbyrås "Standard for kommuneklassifisering" (1985) inklusive endringer i forbindelse med sammenslåinger av kommuner og at enkelte tettsteder har endret status til by (i løpet av perioden 1985 til 1993). Vi opererer med fire kategorier av bostedsstrøk: spredtbygd, tettsted, mindre by og storbyer.

2 Den norske rekrutteringsforskningen på 90-tallet

Den utdanningssosiologiske forskningen i Norge har i stor grad bestått av studier av hvordan ulike grupper i samfunnet, etter kjønn, sosial bakgrunn, bosted og i noen grad også etter alder, rekrutteres til videregående og høyere utdanning. Denne forskningen har først og fremst dokumentert forskjeller, men man har også forsøkt å forklare de empiriske funnene. Interessen for å studere skjevheter i rekrutteringen til videregående og høyere utdanning har sin bakgrunn i at lik rett til utdanning har vært et sentralt mål i den norske utdanningspolitikken (Aamodt 1994). Andelen som tar høyere utdanning i Norge på 90-tallet, er høy i alle grupper av befolkningen sammenliknet med tidligere år. Men det kan likevel være store forskjeller i “utdanningssjansene” til ulike grupper i befolkningen. Formålet med den sosiologiske forskningen på dette feltet er å finne ut i hvilken grad høyere utdanning oppfattes som like aktuelt i alle grupper av befolkningen, og om noen grupper opplever flere hindringer enn andre dersom de ønsker å ta en høyere utdanning.

2.1 Kvinners og menns rekruttering til høyere utdanning

Norske kvinners inntog i høyere utdanning kan betegnes som en stille revolusjon. Inntoget har forløpt som en gradvis økt deltakelse som har ført til en fullstendig omveltning av kjønnsrepresentasjonen i høyere utdanning i løpet av en 30-årsperiode. I 1972 hadde vi en kvinneandel ved våre universiteter og høyskoler på 33 prosent. I 1988 var kvinneandelen blant våre studenter i høyere utdanning 49 prosent. Kvinneandelen har siden steget sakte, men sikkert utover på 90-tallet, den nådde 57 prosent i 1995 og den steg ytterligere til 58 prosent i 1998. Ved universitetene og de vitenskapelige høyskolene er kvinneandelen noe lavere enn i høyskolesektoren. I perioden 1990-1994 utgjorde kvinnene 52 prosent av studentene ved universitetene og de vitenskapelige høyskolene, og i 1995-1998 utgjør de 53 prosent (Statistisk sentralbyrå 1992-97, 1999a, 1999b).

Av høstkullet 1996/vårkullet 1997 finner vi, som i tidligere år, at menn er i flertall blant dem som avla en høyere grads eksamen, de utgjorde 54 prosent av høyere grads kandidater fra våre universiteter og vitenskapelige høyskoler (Statistisk sentralbyrå 1999a). Går vi enda høyere opp i utdanningssystemet, finner vi at menn fortsatt også dominerer i antallet avlagte doktorgrader. Menn utgjorde 68 prosent av dem som avla doktorgrad i 1998 (NIFUs doktorgradsregister 1999). Det kan imidlertid se ut til at mannsdominansen også her er i ferd med å avta. Nye tall fra NIFUs doktorgradsregister for første halvår 1999 viser at mannsandelen blant doktorgradskandidatene er nede i 58 prosent (NIFU 2000).

Menn er altså fortsatt i flertall på de lengste utdanningene, men hvor lenge vil de

være det? Hele 83 prosent av jentene og 69 prosent av guttene som våren 1997 var i ferd med å avslutte 3. året av videregående opplæring på retninger som gir studiekompetanse, hadde planer om å ta en høyere utdanning. Av jentene hadde 26 prosent, som var i ferd med å avslutte slik utdanning, planer om å ta en høyere grads eksamen eller dr.grad mot 33 prosent av guttene (NIFU 1999, upublisert materiale). Til tross for at menn som tar høyere utdanning, i større grad enn kvinner sikter mot de høyeste gradene vil vi, tatt i betraktning at det er en overvekt av kvinner som har tatt allmennfaglig studieretning i videregående opplæring, antakelig få en liten overvekt av kvinner også på de høyeste universitetsgradene i løpet av bare noen få år.²

2.1.1 Kjønn og fagvalg

Selv om begge kjønn er godt representert i høyere utdanning, er det fortsatt store forskjeller i valg av fag for kvinner og menn. Kvinner er overrepresentert i sykepleier-, førskolelærer- og lærerutdanning, mens menn dominerer særlig i ingeniørutdanningen, realfagsutdanning og blant sivilingeniørene. På universitetsnivå er ikke kjønnssegregeringen så sterk som på høgskolenivå (Rogg 1991, Nordli Hansen 1993, Hovland 1996, Jørgensen 1997). Kjønnssegregeringen mellom ulike fag har likevel tiltatt noe fra 1985 til 1995 for universitetskandidater på høyere grads nivå (Teigen 1998). Det er imidlertid svært få utdanninger på universitetsnivå som fortsatt er mannsdominerte. Blant kandidatene med høyere grads eksamen fra høstkullet 1996/vårkullet 1997 er menn bare i flertall i realfag, i militære fag og i sivilingeniørutdanningen. Det er det høye antallet menn i sivilingeniørutdanningen som er av størst betydning for at menn fortsatt er i flertall på høyere grads nivå. Det uteksamineres årlig svært mange sivilingeniører. Sivilingeniørene utgjorde 21 prosent av alle kandidatene med høyere grads eksamen i høstkullet -96/ vårkullet -97 sett under ett, og 79 prosent av disse sivilingeniørene er menn. Til sammenligning utgjør antallet som avla cand.med.-graden i tilsvarende kull bare 4 prosent av kandidatene, og 46 prosent av disse er menn (Statistisk sentralbyrå 1999a).

Det er satt i gang tiltak for å øke kvinners interesse for sivilingeniørutdanningen. Til datastudier ved NTNU er det også innført kvotering av kvinner. Kvinneandelen ved opptak til datateknikk ved NTNU steg fra 8 prosent i 1996 til hele 34 prosent i 1998 ifølge St.meld. nr.39 (1998-99). Kvinneandelen for kandidater med datafaglig sivilingeniørutdanning har imidlertid vært varierende på 90-tallet. Den høyeste kvinneandelen blant sivilingeniører uteksaminert fra de datafaglige linjene var på 20 prosent for høstkullet -90/vårkullet -91, og den laveste kvinneandelen var 8 prosent for høstkullet-94/vårkullet-95 (Arnesen m.fl.1997). Den samlede

² Årlig har andelen av de som tok allmennfaglig studieretning i videregående opplæring på 90-tallet, vært 10 til 16 prosentpoeng høyere for kvinner enn for menn (Statistisk sentralbyrå 1992-1999).

kvinneandelen blant nye studenter ved NTNUs teknologistudier steg også, fra 21 prosent i 1996 til 27 prosent i 1998 ifølge St.meld. nr.39 (1998-99). Det hører imidlertid med til historien at det var en nedgang i andelen kvinner blant søkerne til sivilingeniørutdanningen fra 1993 til 1997, fra 24 til 21 prosent (Skjersli 1997). Kvinneandelen blant de nyutdannede sivilingeniørene var allerede 24 prosent i 1990 mot 21 prosent i 1997. Derfor gjenstår det å se om den observerte økningen i kvinneandelen blant de nye studentene ved NTNUs teknologistudier er begynnelsen på en tendens til at kvinner i større grad velger teknisk utdanning, eller om dette bare er en svingning som vil vare en kort periode.

2.1.2 Kjønn og karakterer

Karakterer har en avgjørende betydning for opptak i høyere utdanning. Jenter både velger studieforbereidende videregående opplæring i større monn enn gutter, og de oppnår også bedre karakterer enn dem i videregående opplæring. Blant dem som fullførte videregående opplæring i 1997, hadde jentene noe bedre karakterer enn guttene (Edwardsen m.fl. 1998). Blant elevene i det første kullet i Reform 94 hadde jentene også noe bedre karakterer enn guttene både i 9. klasse og etter fullført grunnkurs i videregående opplæring (Vibe 1997, Støren m.fl. 1998). Vibe (1994) finner også at jentene oppnådde bedre karakterer enn guttene i 9. klasse i 1988.

Studier foretatt av Institutt for lærerutdanning og skoleutvikling viser imidlertid at jenter som går siste året i videregående opplæring i Norge, scorer lavere enn gutter på matematikktester (TMSS - Third International Mathematics and Science Study) både i 1995 og i 1997 ifølge St.meld. nr. 32 (1998-99). Falkfjell (1999) finner at gutter i videregående opplæring også i større grad enn jenter liker matematikk. Nyere forskning på grunnskoleelever viser dessuten at gutter scorer høyere på matematiske tester enn jenter, men at det ikke gjelder for all type matematikk (Manger 1997). I de deler av matematikken der man må være nøyaktig og ryddig for å få svarene helt riktige, som addisjon, subtraksjon, multiplikasjon og divisjon, scorer jentene noe høyere. Guttene scorer imidlertid høyere enn jentene på regneoperasjoner som stiller krav til å tenke abstrakt og resonnere, som ved telling, måling, brøk, geometri og i beregninger for å løse praktiske oppgaver. Mangers studie i grunnskolen viser også at gutter har større selvtillit i matematikk enn jenter. Vi finner imidlertid ikke signifikante forskjeller mellom jenters og gutters karakterer fra 9. klasse i NIFUs undersøkelse av ungdoms utdannings- og yrkesvalg i 1991 (upubliserte data fra NIFU 1991)³.

2.2 Den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning

³ Hos dem som gikk ut av 9. klasse i 1986 og 1988 sett under ett, finner vi en prosentdifferanse mellom gutter og jenter på 3 prosentpoeng i guttenes favør i tendensen til å oppnå S og Mg i matematikk i 9.klasse, men denne kjønnsforskjellen er ikke signifikant.

De sosiale forskjellene i rekrutteringen til høyere utdanning er blant de best dokumenterte fenomener i samfunnsforskningen, ikke bare i Norge. Til tross for at det har vært en kraftig vekst i høyere utdanning i nesten alle land, består fortsatt mye av de grunnleggende sosiale ulikhetene (Shavit og Blossfeldt 1993).

En undersøkelse av Knudsen m.fl. (1993) viser at 48 prosent av studentene i aldersgruppen 19-24 år i 1991 hadde fedre med høyere utdanning, mens andelen med fedre med kun grunnskole blant studentene i denne aldersgruppen bare utgjorde 8 prosent. Det har imidlertid skjedd en viss reduksjon i de sosialt bestemte ulikhetene i rekrutteringen til høgskolesektoren fra 1980 til 1991, mens det ikke er noen tendens til sosial utjevning i rekrutteringen til universitetene (Knudsen m.fl. 1993). Tendensen til sosial utjevning i høgskolesektoren har fortsatt fram til 1996, mens det fortsatt ikke har skjedd noen sosial utjevning i universitetssektoren (Nordli Hansen 1999). Med en 5 prosents økning i andelen av årskullene som rekrutteres til universitetsutdanning, kan man spørre seg hvordan en så stor økning av studenter kan være forenlig med stabilitet i den sosiale rekrutteringen? Viktige forklaringer er trolig at sannsynligheten for å velge universitetsutdanning har økt i alle klasser, og foreldrenes sosiale bakgrunn ligger på et høyere nivå jo lenger fram i tid man går i analysene av den sosiale rekrutteringen, jf. Nordli Hansen (1999).

2.2.1 Sosial bakgrunn og karakterer

I en NIFU-undersøkelse av ungdoms utdannings- og yrkesvalg i 1991 finner Vibe (1994) at både karakterer i 9. klasse og planlegging av høyere utdanning hang nøye sammen med foreldrenes utdanningsnivå. Hos det første kullet i videregående opplæring etter innføringen av Reform 94 finner imidlertid Vibe (1996) bare en svak effekt av foreldrenes utdanning på elevenes prestasjoner på grunnkurset i videregående opplæring. Men da har han kontrollert for en rekke andre forhold, deriblant elevenes karakterer i 9.klasse, som har en betydelig effekt på elevenes karakterpoeng til grunnkurset. Dette resultatet må sees i sammenheng med at det er klare sosiale forskjeller i elevenes karakterer i 9. klasse, slik at den svake effekten av sosial bakgrunn her har sin bakgrunn i at opptakskarakterene (fra 9.klasse) indirekte også måler effekten av elevenes sosiale bakgrunn.

Grøgaard (1995) fant også en sterk sammenheng mellom elevenes opptakspoeng til gymnaset og deres prestasjoner til examen artium i en analyse av gymnaselever på reallinjen ved 10 Oslo-skoler på 1960- og 1970-tallet. Han fant dessuten at de sosiale forskjellene i karakterer var større i norsk hovedmål, fysikk og engelsk, enn de var i matematikk, norsk sidemål og historie. I naturfag fant han ikke sosiale forskjeller i karakterer. Vibe (1996) finner at elever med realfaglig orientering, det vil si ungdom som har gitt uttrykk for at de liker matematikk og naturfag og som har høy selvtillit i disse fagene, oppnår bedre karakterpoeng (i alle fag i sum) til

grunnkurset i videregående opplæring enn elever som ikke har en slik orientering.⁴ Vibes overordnede spørsmål i denne sammenheng er om mestring av realfag kan være nøkkelen til framgang i videregående opplæring.

Betyr så karakterer fra videregående skole noe for hvordan man lykkes karaktermessig i høyere utdanning? Her foreligger det minst to undersøkelser der resultatene går i samme retning. I en undersøkelse hvor Eikeland (1987) følger nyopptatte studenter i løpet av deres to første år på Universitetet i Bergen, finner han en sterk sammenheng mellom elevenes opptakspoeng⁵ fra videregående skole og deres karakterer på universitetet. Berg (1995) finner også en betydelig sammenheng mellom skolepoeng fra videregående skole og studentenes karakterer til Examen Philosophicum ved Universitetet i Oslo høsten 1993. Hun finner ingen egen effekt på karakterer til Examen Philosophicum av foreldres utdanningsnivå når det er kontrollert for karakterpoeng fra videregående skole og en rekke andre forhold. Men studenter som har foreldre med høyere utdanning, har bedre karakterpoeng fra videregående opplæring enn de som har foreldre med utdanning på lavere nivåer. Derfor kan vi ikke utelukke at sosial bakgrunn her “virker” gjennom karakterer fra videregående opplæring.

⁴ Her er det kontrollert for en rekke andre forhold, bl.a. elevenes karakterer i 9.klasse, kjønn og fars utdanningsnivå. Det er også kontrollert for om man liker språkfag og har høy grad av selvtillit i slike fag, noe som ikke hadde noen vesentlig effekt på elevenes skolepoeng totalt sett. Vibes data omhandler det første kullet av elever i videregående opplæring etter innføringen av Reform 94.

⁵ Opptakspoeng er her elevenes gjennomsnittskarakterer i de fag som ble regnet med i opptaksgrunnlaget for universitetet.

2.3 Regional utdanningsrekruttering

Den geografiske rekrutteringen til høyere utdanning er et tema som har vært omfattet av stor politisk interesse. Grunnen kan dels være målsettingen om lik rett til utdanning, dels mangel på lærere, leger, sykepleiere og annen høyere utdannet arbeidskraft i en del regioner. Både prinsippet om at det er viktig å øke rekrutteringen til høyere utdanning i deler av landet der rekrutteringen er lav, og mangel på høyere utdannede i enkelte regioner, har stått sentralt i utformingen av den norske utdanningspolitikken. Dette er argumenter som har fått gjennomslag og som ligger bak det systemet vi har i dag med statlige høyskoler i alle fylker.

Det er et komplisert sett av faktorer som kan føre til geografiske skjevheter i rekrutteringen til høyere utdanning. Forskjeller i tilgjengelighet til lærested, den sosiale sammensetningen av befolkningen i ulike regioner og ulikheter i jobbtilbud i ulike deler av landet er tre sentrale innfallsvinkler til en forståelse av den geografiske rekrutteringen. I tillegg kan disse faktorene slå ulikt ut for kvinner og menn (Aamodt 1994). Dessuten flytter folk mellom fylker, og vi har også inn- og utvandring.

2.3.1 Er det forskjeller i befolkningens utdanningsnivå i ulike fylker?

Dette spørsmålet stiller vi fordi sammenhengen mellom foreldres utdanningsnivå og barnas utdanning er et relativt sterkt og stabilt samfunnstrekk. Hvis det er forskjeller i utdanningsnivået i befolkningen i ulike fylker, kan det bety at vi i enkelte fylker har et utdanningsmessig etterslep som det kan ta år å utjevne. Statistisk sentralbyrå lager årlig oversikter over utdanningsnivået i befolkningen, som benyttes i tabell 2.1.

Tabell 2.1 viser at det har vært en relativt sterk endring av utdanningsnivået blant innbyggerne i alle fylker fra 1985 til 1997. For hele landet ligger utdanningsnivået i befolkningen 8,6 prosentpoeng høyere i 1997 enn i 1985. Det har imidlertid ikke skjedd noen utjevning mellom fylkene. Det er stort sett de fylkene som i 1985 hadde de høyeste nivåene av høyt utdannede innbyggere, som også har hatt den sterkeste veksten av høyt utdannede. Oslo er det fylket som har den høyeste andelen av befolkningen med høyere utdanning og er også det fylket der andelen har steget mest. Deretter følger Akershus, Hordaland, Sør-Trøndelag, Vestfold, Rogaland, Troms, Vest-Agder og Aust-Agder. De fylkene som har de laveste utdanningsnivåene blant sine innbyggere i 1997, er Oppland, Hedmark, Nordland, Nord-Trøndelag, Telemark og Østfold.

Tabell 2.1 Prosentandelen med høyere utdanning blant personer 16 år og eldre pr. 1. oktober 1985, 1991 og 1997 etter bostedsfylke.

Bostedsfylke	1997	1991	1985	Endring fra 1985 til 1997 i prosentpoeng
<i>Hele landet</i>	<i>21,6</i>	<i>17,2</i>	<i>13,0</i>	<i>8,6</i>
1 Oslo	35,0	28,3	22,1	12,9
2 Akershus	28,2	23,7	19,5	8,7
3 Hordaland	22,6	18,4	13,9	8,7
4 Sør-Trøndelag	21,8	17,2	12,8	9,0
5 Vestfold	20,5	16,4	11,7	8,8
6 Rogaland	20,4	16,2	12,2	8,2
7 Troms	20,3	15,4	11,0	9,3
8 Vest-Agder	20,2	16,6	12,2	8,0
9 Aust-Agder	19,9	16,0	11,3	8,6
10 Buskerud	18,8	14,9	11,5	7,3
11 Møre og Romsdal	17,7	13,8	9,9	7,8
12 Finnmark	17,5	13,4	9,1	8,4
13 Sogn og Fjordane	17,4	13,7	9,8	7,6
14 Østfold	16,7	13,0	9,9	6,8
15 Telemark	16,6	13,1	9,8	6,8
16 Nord-Trøndelag	16,4	12,5	8,9	7,5
17 Nordland	16,3	12,5	8,9	7,4
18 Hedmark	15,7	12,1	8,9	6,8
19 Oppland	15,6	12,4	9,1	6,5

Kilde: Statistisk Årbok 1987-1999

2.3.2 Er det geografiske forskjeller i 19-24-åringers rekruttering til høyere utdanning?

Mens utdanningsnivået i befolkningen i de ulike fylkene gjenspeiler flere forhold, blant annet hvor de store høyere lærestedene ligger og hvor det er arbeidsplasser for høyt utdannede. Kan den fylkesvise fordelingen av studenter i alderen 19-24 år, som - når vi ser på flere år - si oss noe om hvilke endringer som skjer i den fylkesvise rekrutteringen til høyere utdanning blant de unge. Andelen av studenter i aldersgruppen 19-24 år på et gitt tidspunkt vil imidlertid ligge på et langt lavere nivå enn andelen i denne aldersgruppen som totalt sett vil komme til å studere. Intervjuundersøkelser og beregninger ved NIFU tyder på at 50-60 prosent av 90-årenes ungdomskull vil begynne i en høyere utdanning en eller annen gang (Edvardsen 1993, Vibe 1995, Næss 1998, Try 2000).

Tabell 2.2 viser at 15,4 prosent av alderskullene 19-24 år var studenter i 1988, mens dette gjaldt hele 27,3 prosent i tilsvarende aldersgruppe i 1998.

Tabell 2.2 *Studenter 19-24 år pr. 1. oktober 1987 og 1997 i prosent av registrerte årskull etter bostedsfylke.*

Bostedsfylke	1988	1998	Endring fra 1985 til 1997 i prosentpoeng
<i>Hele landet</i>	15,4	27,3	11,9
1 Sør-Trøndelag	17,5	31,4	13,9
2 Nord-Trøndelag	16,8	30,5	13,7
3 Sogn og Fjordane	17,0	30,4	13,4
4 Møre og Romsdal	17,8	29,4	11,6
5 Hordaland	17,1	28,6	11,5
6 Hedmark	13,7	28,2	14,5
7 Vest-Agder	16,0	27,2	11,2
8 Akershus	16,2	27,0	10,8
9 Aust-Agder	15,3	27,1	11,8
10 Østfold	13,6	26,8	13,2
11 Nordland	14,4	26,6	12,2
12 Troms	14,5	26,3	11,8
13 Vestfold	15,4	26,1	10,7
14 Telemark	14,3	25,8	11,5
15 Rogaland	13,8	25,7	11,9
15 Oppland	13,0	25,7	12,7
16 Buskerud	13,4	25,1	11,7
17 Oslo	15,3	23,7	8,4
18 Finnmark	9,9	20,6	10,7

Kilde: Utdanningsstatistikk. Universiteter og høyskoler 1988, Statistisk sentralbyrå og Utdanningsstatistikk. Elever og studenter og befolkningens høyeste utdanningsnivå 1. oktober 1998, Statistisk sentralbyrå.

Sør-Trøndelag hadde den største studentandelen i aldersgruppen 19-24 år i 1998, og Sør-Trøndelag er også blant de fylkene som har et høyt utdanningsnivå blant sine innbyggere. Ellers er det regionale utdanningsmønsteret blant 19-24-åringene (tabell 2.2) vesentlig forskjellig fra den fylkesvise rangeringen etter utdanningsnivået i befolkningen (tabell 2.1). Hedmark er et fylke som tradisjonelt har hatt et lavt utdanningsnivå i sin befolkning, men er det fylket som har hatt den største endringen i størrelsen på andelen studenter blant 19-24-åringene. At Hedmark de

senere årene har hatt en relativt høy andel studenter i aldersgruppen 19-24 år, kan blant annet ha sin bakgrunn i en spesiell satsing på desentralisert utdanning i flere av kommunene i dette fylket (Dimmen og Hovland 1998).

Bare Finnmark har en lavere andel studenter i aldersgruppen 19-24 år enn Oslo i 1998. Det er oppsiktsvekkende at Oslo som har et så høyt utdanningsnivå i sin befolkning, ikke også er blant de fylker som har en høy studentandel blant sine 19-24-åringene. Oslo har imidlertid hatt en sterkere økning blant sine innbyggere enn i landet for øvrig i antallet som studerer utenlands, og disse er ikke med i statistikken over studenter i høyere utdanning (Statens lånekasse 1995,1997,1998).

Allerede i 1994 var Oslo blant de fylkene som lå på de laveste nivåene i studentandel blant 19-24-åringene. Det ble da påpekt at veksten i tallet på innvandrere var en del av forklaringen på den lave studentandelen i Oslo (Jørgensen 1997). Men det er store forskjeller i studentandelen mellom første og andre generasjons innvandrere. For første generasjons innvandrere utgjorde andelen som var studenter i Norge blant 19-24-åringene i 1997, bare 12 prosent, for andre generasjons innvandrere var tilsvarende andel 22 prosent, og for alle 19-24-åringene bosatt i Norge var andelen 27 prosent (Statistisk sentralbyrå 1999c).

2.3.3 Geografisk og sosial rekruttering

Utdanningsnivået blant innbyggerne i byer og i særlig grad i storbyene er langt høyere enn i spredtbygde strøk av landet. Flere har pekt på at nærhet til utdanningsinstitusjonene er av betydning for den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning (Edwardsen 1991, Sørli 1995 og Jørgensen 1997). I og med at det har skjedd en viss sosial utjevning i rekrutteringen til høgskolesektoren fra 1980 til 1996 (Knudsen m.fl. 1993, Hansen 1999), kan det virke rimelig å anta at den sterke satsingen på å legge høgskoler til alle fylker kan ha bidratt til å gjøre høyere utdanning mer tilgjengelig for alle sosiale lag av befolkningen. Det er imidlertid foretatt svært få analyser av den geografiske rekrutteringen til høyere utdanning der det er kontrollert for sosial bakgrunn.

To studier av nyetablerte høgskoler i to enkeltstående regioner i Norge og Sverige på henholdsvis 70- og 80-tallet viste imidlertid at de nye lærestedene ikke var av betydning for den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning i regionen på kort sikt. Men man fant at nye læresteder i en region var av betydning for ungdom fra høyere sosiale lag som ikke kom inn på de mer etablerte lærestedene i sentrale strøk, og at det lokale lærestedet fungerte som springbrett for disse til å studere ved mer etablerte læresteder siden (Vollset og Aamodt 1972, Dryler 1994).

Av landsomfattende rekrutteringsstudier av nyere dato der bostedsstrøk og sosial bakgrunn er inkludert i samme analyse, har vi bare kjennskap til Lindbekk (1998)

som tar opp endringer i rekrutteringen til høyere utdanning fra 1970 til 1992 ved å sammenligne fødselskullene 1954/55 og 1964/65. For begge kull var andelen som tok høyere utdanning større for de som kom fra tettbygde strøk enn de som kom fra spredtbygde strøk, også når det var kontrollert for sosial bakgrunn (basert på begge foreldres yrke og foreldres utdanning) og kjønn. Videre finner Lindbekk at skjevheten i den geografiske rekrutteringen hadde avtatt noe fra 1954/55-kullet til 1964/65-kullet. Denne endringen var imidlertid ikke signifikant når det ble kontrollert for sosial bakgrunn og kjønn.

2.3.4 Flytting sett i forhold til kjønn og utdanningsnivå

Sørli (1993) har gjennomført en omfattende undersøkelse av flyttemønsteret til fødselskullene 1949-1956 mens de var i alderen 15-35 år. Sørli bygger sin analyse på data fra det sentrale personregistersystemet koblet opp mot utdanningsopplysninger fra flere folketellinger og Utdanningsregisteret 1990 i Statistisk sentralbyrå.

Sørli finner at menn generelt sett er langt mer bofaste enn kvinner. Etter å ha gjennomløpt aldersfasen 15-35 år bor 44 prosent av mennene og 55 prosent av kvinnene i en annen kommune enn den de bodde i som 15-åringer. Det kan imidlertid synes som om menn i større grad enn kvinner har flyttet i tilknytning til utdanning, fordi prosentdifferanser i flyttetilbøyelighet mellom menn på ulike utdanningsnivåer er langt større enn mellom kvinner på ulike utdanningsnivåer. Sammenligner vi menn med 3-årig videregående utdanning med menn med en 3-4-årig høyere utdanning, finner vi i Sørlies tabeller en differanse på hele 20 prosentpoeng for deres tendens til å flytte fra sin hjemstedskommune. Tilsvarende differanse mellom kvinnene i de to utdanningsgruppene var bare på 10 prosentpoeng. For universitetsutdannede på høyere grads nivå er forskjellen i fraflyttingstilbøyelighet i forhold til gruppen med 3-årig videregående utdanning på 28 prosentpoeng for menn og 18 prosentpoeng for kvinner.

Sørlies tall viser med andre ord at kvinner har vært mer mobile enn menn når det gjelder å flytte fra hjemstedet sitt, men utdanning kan se ut til å ha betydd mer for menns enn kvinners tendens til å flytte. I og med at Sørlies undersøkelse omhandler personer som var i studiemoden alder i en periode da menn var i flertall i høyere utdanning, kan vi ikke se bort fra at flyttemønsteret for kvinner og menn i forbindelse med utdanning kan ha endret seg vesentlig for dem som studerte på 90-tallet, da kvinner var i flertall i høyere utdanning.

2.4 Ulike aldersgruppers rekruttering til høyere utdanning

Andelen 19-24-åringer i studentmassen økte betraktelig fra 1980 til 1991 (Knudsen m.fl. 1993). Dette har sin bakgrunn særlig i to utviklingstrekk: Andelen 19-24-åringer i befolkningen steg betraktelig i denne perioden, og andelen i de respektive

kullene som oppnådde studiekompetanse, økte også (Edvardsen 1991, Vibe 1995, Try 2000).

Try (2000) finner en økning i søkningen til høyere utdanning blant 19-24-åringene i perioden 1991-1994. Fra 1994 til 1995 går søkefrekvensen noe ned for søkere i alderen 20-24 år for så å stige litt igjen i 1995, mens søkefrekvensen for 19-åringene fortsetter å stige fram til 1996. Fra 1996 sank søkefrekvensen dramatisk for 19-åringene, fra 34 prosent i 1996 til 26 prosent i 1997. Søkefrekvensen for 20-åringene var stabil på rundt 28 prosent i perioden 1996 - 1999, mens den gikk noe ned blant 21-24-åringene.

Fra 1992 ble det innført ungdomskvote ved opptak til høyere utdanning, slik at en god del studie plasser er forbeholdt søkere fra 18 til 21 år. 30 prosent av studie plassene var forbeholdt søkere opptil 21 år (som ikke fyller mer enn 21 år i søknadsåret) i perioden 1992-1995, og fra 1996 ble ungdomskvoten utvidet til 33 prosent (Skjersli 1997). Hvordan har så opptaket i høyere utdanning artet seg for ulike aldersgrupper i perioden etter at ungdomskvoten var innført?

Tabell 2.3 viser at gruppen som går inn under ungdomskvoten (18-21-åringene), i perioden 1993-1999 i minst like stor grad fått tilbud om studie plass som søkere over 21 år.

Tabell 2.3 *Andeler av kvalifiserte søkere i ulike aldersgrupper som ble tilbudt studieplass i perioden 1993-1999.*

Aldersgruppe	1993	1995	1997	1999
<i>Alle søkere</i>	74	82	87	92
18-21 år	74	83	88	94
22-24 år	76	84	88	92
Over 24 år	73	80	83	90

Kilde: Samordna opptak - tall fra hovedopptaket

I 1999 kommer aldersgruppen 18-21 år bedre ut av søkeprosessen enn søkere i eldre aldersgrupper (jf. tabell 2.3). Ellers viser tabell 2.3 at andelen av kvalifiserte søkere som totalt sett fikk tilbud om studieplass, har steget fra 74 prosent i 1993 til hele 92 prosent i 1999. Å søke høyere utdanning og bli tatt opp i høyere utdanning er imidlertid ikke det samme som å starte i høyere utdanning. Selv om andelen som fikk tilbud om studieplass i 1999 (hovedopptaket) var helt oppe i 92 prosent av søkerne (Samordnet opptak 1999), er det på langt nær så mange som tar imot tilbudet og møter opp. Det kan være søkere som ikke har fått plass på ønsket studium eller lærested, søkere som heller ville ha inntektsgivende arbeid, søkere som fikk tilbud om annen utdanning utenfor Samordna opptak eller som begynte i førstegangstjeneste i stedet for i studier m.v. Samordna opptak registrerer også søkere som allerede er i høyere utdanning som søker ny høyere utdanning. For å få et bedre inntrykk av den aldersmessige nyrekrutteringen til høyere utdanning må vi se på tallene over nye studenter.

Try (2000) har sett på utviklingen i nyrekrutteringen til høyere utdanning for 19-24-åringene i perioden 1986-1998. Fra 1986 til 1996 økte andelen nye studenter blant 19-åringene mer enn i øvrige aldersgrupper, fra 8 prosent i 1986 til 18 prosent i 1996. I kullet av 20-åringene i 1986 var 7 prosent nye studenter, mot 13 prosent i 1996. Blant 24-åringene har nyrekrutteringsfrekvensen ligget på rundt 2 prosent i hele perioden. Fra 1996 til 1997 faller andelen av 19-åringene som er registrert som nye studenter til 13 prosent, og andelen nyregistrerte studenter av 20-åringene ligger for første gang i perioden 1986-1997 høyere enn for 19-åringene.

I store trekk følger den aldersmessige nyrekrutteringen til høyere utdanning den samme tendensen som vi fant i søkningen, bortsett fra at 20-åringene relativt sett er noe sterkere representert blant nye studenter enn blant søkerne i 1997-1998 og bortsett fra at andelen nyregistrerte studenter blant 21-24-åringene har vært stabil (og altså ikke synkende, som søkertallene). Som omtalt foran har også en høyere andel av søkerne enn tidligere fått plass og dermed kunnet begynne i høyere utdanning.

Det kan være mange grunner til at studiefrekvensen blant 19-åringene har sunket etter 1996. Trolig er det et uttrykk for en tendens til å utsette studiestarten som følge av gode muligheter i arbeidsmarkedet, en tendens vi så også på 80-tallet. Dertil kan komme en mulig effekt av reformen i videregående opplæring (Reform 94). I 1997 og 1998 var de to første reformkullene ferdige med tre år i videregående opplæring. Reformen ga flere alternative veier til studiekompetanse. Selv om flere begynte i yrkesfaglige grunnkurs enn før reformen, er det en minst like stor andel som før som får studiekompetanse, blant annet som følge av at mange tar allmennfaglig påbygging etter to eller tre år yrkesfag (Støren m.fl. 1998). Det er mulig at innslaget av unge som tar tre år i yrkesfag før de får studiekompetanse det fjerde skoleåret, kan ha vært en medvirkende årsak til at søkningen til høyere utdanning er større blant 20-åringer enn 19-åringer i årene fra og med 1997 (Try 2000). I tillegg kommer at mange valgte et år på folkehøgskole. Høsten 1997 gikk 9,4 prosent av elevene som hadde fullført videregående kurs II i allmenne fag våren 1997, i folkehøgskole, mot 4 prosent året før (Statistisk sentralbyrå 1999a). Økningen kan trolig ses i sammenheng med at et år på folkehøgskole ga flere poeng ved inntak til høyere utdanning enn tidligere. En økt tilbøyelighet blant de unge til å reise til utlandet kan også ha spilt en rolle.

2.5 Teorier som forklarer forskjeller i rekrutteringen til videregående og høyere utdanning

Teorier om utdanningsvalg har i den sosiologiske forskningen blitt utviklet for å forklare sosiale utdanningsforskjeller, og det skilles i norsk litteratur som regel mellom tre hovedtyper av teorier: verdi-, sosial-posisjon- og kulturteori. Teoriene forklarer hvorfor noen fortsetter i videregående og høyere utdanning, mens andre ikke gjør det. I alle de tre teoriene legges det vekt på at forskjeller i utdanningsvalg oppstår tidlig i utdanningsløpet, spesielt i overgangen mellom grunnskole og videregående opplæring. Våre data omhandler en gruppe som har studiekompetanse og som er søkere til høyere utdanning. Vi skal med andre ord ikke undersøke hvem som søker høyere utdanning og hvem som ikke gjør det, men se på hva slags høyere utdanning personer med ulike individuelle kjennetegn søker, for deretter å se på deres sannsynlighet for å bli tatt opp i slik utdanning.

Det finnes flere typer teorier for å forklare utdanningsvalg, men vi har valgt å begrense oss til verdi-, sosial-posisjon- og kulturteori som har stått mest sentralt i den norske forskningen. Alle teoriene har elementer av de andre i seg. I presentasjonen av teoriene har vi i likhet med Hansen (1984) lagt vekt på å få fram forskjellene i grunnelementene i teoriene. Det er argumentert for at de tre teoriene også egner seg til å forstå både forskjeller i rekrutteringen til høyere utdanning for kvinner og menn og den geografiske rekrutteringen, noe vi vil komme nærmere inn på.

2.5.1 Verditeori

Herbert H. Hyman observerte på 1950-tallet at amerikansk ungdom med middelklassebakgrunn vektla dypereliggende personlige interesser i sine yrkesvalg, mens arbeiderklasseungdom var mer opptatt av arbeidets trygghetsaspekter. Mens høyere utdanning ble oppfattet som en forutsetning for suksess i arbeidslivet av middelklasseungdom, la arbeiderklasseungdom mer vekt på å kjenne de rette menneskene, være på rett plass til rett tid, ha rett opptreden eller å ha flaks. Verdier sees her som vesentlig for utdanningsmotivasjon. Men hvis skolen verdsettes ulikt, vil imidlertid også det skolen verdsetter bli ulikt verdsatt. Ifølge Willis (1977) kan dårlige karakterer være uttrykk for motstand mot det skolen står for, og opposisjon kan kreve mer ressurser, kanskje også mer intelligens enn konformitet og imitasjon (Willis 1977 via Grøgaard 1995). Herbert H. Hyman mente at det er et system av ulike oppfatninger og verdier i ulike sosiale klasser og at verdisystemet i lavere sosiale klasser er en selv påtvunget barriere mot en forbedring av egen situasjon (Hansen 1984, Hyman 1966).

Lindbekk har ved flere anledninger lagt vekt på at sosiale forskjeller i utdanningsvalg skyldes ulike verdier og holdninger til utdanning i forskjellige miljøer. Han knytter også prestasjonsmotivet til referanserammer i miljøet, dvs. til de normer som angir hva som er etterstrebellesverdige i ulike miljøer. Referanserammer, eller den kultur som finnes i ulike miljøer, oppfatter Lindbekk som å være av varig karakter. Skolesøkning skyldes ifølge Lindbekk at man *vet om* og *vil* forskjellige ting i ulike miljøer (Lindbekk 1962 via Hansen 1984). Grøgaard (1993,1995) fant verdiforklaringen relevant for å forklare sine empiriske funn. Men han har ønsket å "renske" verdiforklaringen for tendensen til at den ga en negativ omtale av lavere sosiale lags legitime handlinger. Han har særlig vært opptatt av å kunne belyse i hvilken grad det er evne- eller valgeffekten som er virksom i utdanningsvalg, og her er han også inspirert av Boudon som vi skal komme nærmere inn på under omtalen av sosial-posisjon-teori. Grøgaard finner at gutter fra lavere sosiale lag med gode skolerresultater og gode tekniske ferdigheter i langt større grad enn gutter fra høyere sosiale lag med tilsvarende ferdigheter velger en teknisk fagutdanning framfor allmennutdanning. For disse guttene handler det om å foreta et verdivalg.

Verditeori benyttes også i forståelsen av kjønnsforskjeller. I en undersøkelse blant 15-17-åringer i 1986 fant Gunn Imsen at gutters og jenters verdiorientering fremdeles var svært tradisjonell og kjønnsrollebestemt. Hun fant at jenter var omsorgsfulle og sosialt engasjerte, prioriterte følelser, åpenhet og var opptatt av utseendet. Gutter var mer individualistiske. De la vekt på dyktighet, dristighet, framgang og logikk. Slike ulike verdiorienteringer vil nødvendigvis få betydning for gutters og jenters utdanningspreferanser, er hennes konklusjon (Imsen 1986) .

Det er også pekt på at det kan eksistere ulike verdsett i urbane og rurale strøk (Thagaard 1967). Verdiene i bygdene kan være mer tradisjonelle sammenlignet med verdiene i byene, og næringsgrunnet har betydning for verdien av utdanning. Verdier og interesser knyttet til hjemstedet kan støtte opp under eller komme i konflikt med verdien av å ta en høyere utdanning (Opheim 1999).

2.5.2 Kulturteori

I kulturteori legges det vekt på at det er sosiale forskjeller i skoleprestasjoner som best kan forklare utdanningsvalg. Kulturteori kan grovt sett deles inn i to hovedretninger: en forklaring er at personer fra lavere sosiale lag har mindre ressurser enn de fra høyere sosiale lag, en annen at skolen diskriminerer barn fra lavere sosiale lag.

Mens Bernstein (1974) kan oppfattes som talsmann for en “mangelhypotese”, som går ut på at middelklassens språk er mer utviklet og bedre egnet til den teoretiske bruk av språket som kreves i skolen og i intellektuell virksomhet, står Labov for et annet syn. Han mener at språket i seg selv ikke kan sette grenser for hva mennesker kan erfare og tilegne seg. Man må ut i samfunnet og studere språket i den kontekst som det opptrer, deretter kan man ta stilling (Labov via Grøgaard 1995). Labovs syn betegnes gjerne som “relativitetshypotesen”.

Bourdieu er både opptatt av at elevene kommer til skolen med ulike ressurser hjemmefra og at skolen diskriminerer elever fra lavere samfunnsklasser, særlig gjennom den form og språklige talemåte som praktiseres og belønnes i skolen.

Bourdieu mener at skolen representerer en kultur som favoriserer barn fra høyere og midlere sosiale klasser, fordi de gjennom sin oppvekst allerede er kjent med og en del av den kulturen som skolen representerer. Det utdanningsnivået individer befinner seg på er et uttrykk for deres kulturelle kapital, likeledes deres fortrolighet med språk, litteratur og kunst. Bourdieu påpeker dessuten at lavere klassers språk og kultur er devaluert i skolen, i arbeidslivet eller i møtet med de herskende klasser. Den formen en samtale/samhandling får er avhengig av individenes plassering i samfunnsstrukturen. Dette får avgjørende betydning for hvordan barn fra ulike sosiale klasser kommuniserer i skolen og blir premiært i form av karakterer. Bourdieu viser gjennom sine empiriske analyser av det franske samfunnet hvordan og hvorfor den kulturelle påvirkningen er så viktig for at man skal lykkes i utdanningssystemet (Bourdieu via Broady 1990, Bourdieu 1992, Bourdieu 1993). Bourdieu har med sine studier bidratt til å gjennomskue hvordan språk og form benyttes for å rettferdiggjøre sosiale forskjeller gjennom utdanningssystemet.

Hvis vi tenker oss kjønn som en sosial konstruksjon, kan vi se den sosiale relasjonen mellom mann og kvinne med den samme terminologi som en hvilken

som helst annen relasjon mellom sosiale grupper (Moi 1994). Med en slik teoretisk innfalls-vinkel kan vi diskutere om kulturteori også kan være relevant for å forstå hvorfor vi finner så store forskjeller i kvinners og menns utdanningsvalg og i deres skolekarakterer i enkelte fag. Hva vi oppfatter som mannlige og kvinnelige egenskaper er kulturelt betinget av hvilke roller og egenskaper vi har vært vant til at kvinner og menn har. Gjennom oppveksten, bl.a. i skolen, stilles det en del krav til gutter og jenter som er forskjellige og som kan tenkes å påvirke deres ytelse i skolen generelt og spesifikt i enkelte fag.

Hoëm (1972) fokuserer på skolen i geografiske utkantstrøk. Han hevder at mennesker i rurale strøk befinner seg i en underordnet posisjon fordi makt finnes i sentra. I skolen får barn fra spredtbygde strøk framstilt andre miljøer som mer framstående. Bygdebarna møter en fremmed kultur i skolen basert på mobilitet framfor den stabilitetskultur som barna er kjent med. Dette kan føre til at de føler seg mistilpasset i skolen, noe som i sin tur kan påvirke deres prestasjoner (Hoëm 1972 via Opheim 1999).

2.5.3 Sosial-posisjon-teori

Boudons sosial-posisjon-teori er en teori med rasjonelt handlende aktører der deres rammebetingelser setter noen begrensninger for dem. Sosial-posisjon-teorien legger mest vekt på å gripe hva slags hensikter ungdom har med sine utdanningsvalg. Boudon gjør et viktig skille mellom evne- og valgeffekten av sosial bakgrunn. Primært får de med lav sosial opprinnelse dårligere karakterer enn de med høy. Sekundært går de med lav sosial opprinnelse i mindre grad videre i utdanningssystemet, enn de med høyere sosial opprinnelse, selv om de har like gode karakterer. Boudon mener at både evner og valg er av betydning for utdanningsvalg, men han tillegger valg en større betydning enn evner (Boudon 1974, Boudon via Nordli Hansen 1984, 1986).

Boudons sosial-posisjon-teori kan oppsummeres i fire deler:

- 1) Ungdom velger utdanning ut fra hva de ønsker å oppnå og veier dette i forhold til de kostnader og gevinster som er forbundet med ulike valg. Like interesser kan således gi seg utslag i ulike valg alt etter hvor store investeringer som kreves.
- 2) Ungdom som har få eller ingen med lang utdanning i sin familie eller nærmeste omgangskrets, vil oppleve det å ta en lang utdanning som kostnadskrevende, ikke bare økonomisk, men også sosialt. Konferering med foreldrene om utdanningsvalg tillegges stor vekt hos Boudon.

3) Bevaring av ens egen posisjon er en viktig motivasjon for utdanningsvalg. Boudon mener at ungdom først er fornøyd når de har oppnådd minst det samme utdanningsnivå som sine foreldre/familiemedlemmer.

4) Boudon beskriver skolesystemet som bestående av en rekke trinn der det må gjøres et valg om å fortsette i utdanning eller ikke, og hvor hvert valg igjen får konsekvenser for ens videre valg. Noen av disse valgene har større konsekvenser enn andre. Det første valget elevene står overfor er ved avslutningen av grunnskolen: Skal de gå videre og eventuelt på hvilken studieretning? Også underveis i et flerårig utdanningsløp kan elevene velge å fortsette eller ikke. Når valgene må foretas en rekke ganger, opptrer også valgeffekten av sosial bakgrunn gang på gang.

Sosial-posisjon-teori bygger på at utdanningsaspirasjoner er knyttet til personers sosiale opprinnelse, ikke til en aspirasjonsskala som er felles for alle. Og jo flere valgsituasjoner som elever/studenter stilles overfor, desto større blir de sosiale forskjellene i deres utdanningsløp fordi man velger utfra ulike rammebetingelser.

Som en parallell til sosial-posisjon-teori kan vi tenke oss at det å være mann og det å være kvinne også stiller oss i ulike posisjoner i forhold til hvilke kostnader og gevinster som er forbundet med ulike utdanningsvalg. Har man ønske om både å ta seg av egne barn og å gjøre karriere, må man være strategisk og utdanne seg til yrker som man kan kombinere med omsorg for barn (Kvande 1982). Forsåvidt trenger det ikke her bare handle om å velge et yrke som kan kombineres med omsorg for barn. Det kan også være kostnader og gevinster forbundet med å velge yrker der ens eget kjønn er dårlig representert.

I likhet med i sosial-posisjon-teori der man tar utgangspunkt i rasjonelle aktører, framstiller Opheim (1999) hvordan argumentasjonen i teorier med et slikt grunnelement kan sees i forhold til den geografiske rekrutteringen til høyere utdanning. De som bor i spredtbygde strøk, har som regel lengre avstand til høyere læresteder enn de som bor på tettsteder og i byer. For ungdom fra spredtbygde strøk vil det å ta høyere utdanning som regel innebære at de må flytte fra hjemstedet sitt. Det koster som regel mer enn å bli boende hjemme. For en person som bor langt unna studiestedet, kan det oppfattes som lite rasjonelt å flytte for å ta høyere utdanning, hvis det ikke kan argumenteres for at det er det mest nyttemaksimerende handlingsalternativet (Opheim 1999). Benytter vi en rasjonell argumentasjon på det sosiale aspektet ved å flytte, kan vi legge til at det vil være en del sosiale kostnader og gevinster ved å flytte som vil bli vurdert av den enkelte.

3 Hvem søkte høyere utdanning i 1993?

I dette kapitlet skal vi se på hvordan søkermassen til høyere utdanning i 1993 var sammensatt etter sentrale bakgrunnsopplysninger som kjønn, alder, fars utdanningsnivå, bosted og karakterer i norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring. Disse resultatene benyttes i neste omgang som en bakgrunn for analysene i de to påfølgende kapitlene, hvor vi undersøker hva slags utdanning som søkes, og hvem som blir tilbudt studieplass.

3.1 Søkernes kjønn, alder, sosiale bakgrunn og bosted

Innslaget av voksne søkere til høyere utdanning i 1993 er betydelig, og søkere som kommer direkte fra videregående opplæring, utgjør et mindretall jf. tabell 3.1. Søkere i aldersgruppen 20-24 år er i majoritet blant søkerne med 55 prosent, søkere over 24 år utgjør 27 prosent og 18-19-åringene 18 prosent. 19-åringene er det årskullet som er sterkest representert blant søkerne, og som vi så i kapittel 2, utgjør de også den største gruppen av nye studenter sett i forhold til størrelsen på de respektive aldersgruppene i befolkningen i 1993 (Try 2000, Skjersli 1997).

I og med at det er mange voksne blant søkerne, vil en del av dem allerede være i en annen høyere utdanning. Dessuten har 13 prosent en høgskoleutdanning (2-3 år), 4 prosent en cand.mag.-utdanning og 1 prosent av søkerne en høyere universitetsgrad fra før.

Blant alle søkerne til høyere utdanning i 1993 var det 62.735 kvinner (59 prosent) og 44.190 menn (41 prosent). At det er langt flere kvinner enn menn som søker høyere utdanning, må ses på bakgrunn av at jenter er i flertall på studieforberevende studieretninger i videregående opplæring. Av grunnskolekullet som gikk ut av 9. klasse i 1989, hadde 60 prosent av jentene og 46 prosent av guttene oppnådd studiekompetanse i 1993 (Sandberg og Vibe 1995). Den kjønnsmessige selekteringen i overgangen fra grunnskole til valg av studieretning i videregående opplæring har vedvart også etter innføringen av Reform 94 (Edwardsen m.fl. 1998).

Tabell 3.1 viser aldersfordelingen for kvinnelige og mannlige søkere i NIFUs søkerundersøkelse. Mannlige søkere er noe eldre enn kvinnelige. Av de kvinnelige søkerne utgjør de to yngste aldersgruppene (18-24 år) 75 prosent, mens de utgjør 71 prosent av de mannlige søkerne. Av de kvinnelige søkerne er 12 prosent i alderen 25-29 år, mens vi finner 18 prosent av de mannlige søkerne i denne aldersgruppen.

Tabell 3.1 *Kvinnelige og mannlige søkere til høyere utdanning i 1993 etter alder. Vertikal prosenttuing.*

Alder	Kvinner og menn	Kvinner	Menn
18-19 år	18	19	17
20-24 år	55	56	54
25-29 år	14	12	18
30 år og eldre	13	14	11
N (=100%)	3.711	2.260	1.451

Tabell 3.2 viser at 42 prosent av respondentene hadde fedre med høyere utdanning. Det er en noe høyere andel av de mannlige enn av de kvinnelige søkerne som har far med høyere utdanning, 44 mot 40 prosent. Til sammenligning hadde 25 prosent av mennene i befolkningen i aldersgruppa 40 - 66 år høyere utdanning i 1994 (Jørgensen 1997), noe som illustrerer at fars utdanningsnivå er langt høyere for søkerne til høyere utdanning enn det er i befolkningen.

Tabell 3.2 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter fars utdanningsnivå. Søkere i alt, kvinnelige og mannlige søkere. Vertikal prosentuering.

Fars utdanning	Kvinner og menn	Kvinner	Menn
Folke- og grunnskole	14	14	14
Framhalds-, real- og folkehøgskole	15	16	14
Yrkes- og handelsskole	23	23	23
Gymnas	6	6	6
Høgskole/universitet	42	40	44
N (=100%)	3453	2104	1349

Hvordan er søkeprofilen for kvinner og menn med ulik sosial bakgrunn målt ved fars utdanningsnivå, i ulike aldersgrupper? Både for kvinner og menn viser tabell 3.3 at andelen som har fedre med høyere utdanning, synker i takt med en økning i søkerens alder. Mens 52 prosent av mennene i aldersgruppen 18-19 har fedre med høyere utdanning, gjaldt dette 39 prosent i aldersgruppen 25-29 år. Utdanningsnivået i befolkningen har imidlertid også vært stigende, slik at sannsynligheten for å ha far med høy utdanning er større jo yngre man er. Av 40-49-åringene hadde 28 prosent av mennene i befolkningen høyere utdanning i 1994, mens dette gjaldt 24 prosent av 50-59-åringene og 17 prosent i aldersgruppen 60-66 år (Jørgensen 1997). Dette indikerer at forskjellene i søkerens sosiale bakgrunn mellom de ulike aldersgruppene i vårt datamateriale, er en god del større enn økningen i utdanningsnivået i befolkningen skulle tilsi. Derfor kan resultatene tolkes i den retning at ungdom som har far med høyere utdanning, er mer tilbøyelige til å søke seg til høyere utdanning umiddelbart etter videregående opplæring enn andre. Også andre undersøkelser viser at ønsket om å ta en høyere utdanning er mer selvfølgelig og realiserbart i utgangspunktet for personer fra

høyere sosiale lag enn fra midlere og lavere sosiale lag (Severeide 1988, Knudsen, Sørensen og Aamodt 1993).

I alle aldersgruppene, med unntak av de eldste, er de mannlige søkerne snevrere sosialt selektert med hensyn til fars utdanningsnivå enn de kvinnelige (tabell 3.3). I gruppen av de eldste søkerne er forholdet mellom kjønnene det motsatte, hele 42 prosent av de mannlige søkerne i alderen 30-54 år har fedre med kun grunnskole, mens andelen for de kvinnelige søkerne i denne aldersgruppen bare er på 27 prosent.

Tabell 3.3 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter alder, fars utdanningsnivå og kjønn. Prosent.

Fars utdanning	Alle søkerne		18-19 år		20-24 år		25-29 år		30-54 år	
	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M
<i>Sum prosent</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Folke- og grunnskole	14	14	9	8	12	10	21	15	27	42
Framhalds-, real- og folkehøgskole	16	14	14	14	17	14	15	15	13	10
Yrkes- og handelsskole	23	23	22	20	23	23	22	28	27	18
Gymnas	6	6	7	7	7	6	5	4	6	6
Høgskole/Universitet	40	44	47	52	42	47	36	39	28	24
Søkere i alt (N=100%):	210	1449	390	235	1182	739	250	239	282	136

Tabell 3.4 viser at halvparten av søkerne bodde i en storby, 29 prosent i mindre byer, 8 prosent på tettsteder og 13 prosent i spredtbygde kommuner.

Tabell 3.4 Søkere til høyere utdanning i 1993 i alt og kvinnelige og mannlige søkere bostedsstrøk ved søkning. Respondenter vertikalt prosentuert. etter type

Bostedsstrøk	Søkere i alt	Kvinner	Menn
Storby	50	50	51
Mindre by	29	29	29
Tettsted	8	8	7
Spredt bygd	13	13	13
Søkere i alt (N=100%):	3588	2192	1396

Sammenlignet med hvordan befolkningen er fordelt etter bostedsstrøk, er det en viss overrepresentasjon av søkere bosatt i storbyer og tilsvarende underrepresentasjon av søkere fra spredtbygde strøk blant søkerne til høyere utdanning (Statistisk Årbok 1995). Tabell 3.4 viser for øvrig at det ikke er noen forskjeller i hvordan kvinnelige og mannlige søkere fordeler seg etter type bostedsstrøk på søketidspunktet.

Tabell 3.5 viser at andelen av søkerne som har far med høy utdanning, øker med bostedskommunens grad av sentralitet. Mens 47 prosent av søkerne fra storbyer har fedre med høyere utdanning, gjelder det 38 prosent av søkerne fra mindre byer, 32 prosent av søkerne fra tettsteder og 33 prosent av søkerne fra spredtbygde strøk.

Tabell 3.5 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter deres fedres utdanningsnivå og bosted. Respondenter vertikalt prosentuert.

Fars utdanning	Søkere i alt	Storby	Mindre by	Tettsted	Spredtbygde strøk
Folke- og grunnskole	14	12	15	20	20
Framhalds-, real-, folkehøg- og yrkesskole	38	35	42	41	43
Gymnas	6	7	6	6	4
Høgskole/Universitet	41	47	38	32	33
Søkere i alt (N=100%):	3339	1681	990	242	426

3.2 Søkerens karakterer i norsk, engelsk og matematikk

Søkerne til høyere utdanning i 1993 hadde en gjennomsnittskarakter i 1993 på 3,5 i matematikk, på 3,8 i norsk og på 4,0 i engelsk (Sandberg 1996). Tall fra eksamenssekretariatet viser at gjennomsnittskarakteren ved sentralt gitte prøver for hele landet lå på 3,0 både i 1992 og i 1993 ifølge St.meld. nr. 32 (1998-1999). Dette kan gi oss en indikasjon på at karakternivået er en god del høyere blant søkere til høyere utdanning sett i forhold til gjennomsnittet for avgangselever i videregående opplæring.

Tabell 3.6 viser fordelingen av søkerne etter oppnådde karakterer fra videregående opplæring. Nær halvparten, 47 prosent hadde oppnådd karakterer på 4-6-nivå. Bare 7 prosent av søkerne hadde oppnådd karakterer på 5-6 i gjennomsnitt i de tre fagene, og bare 10 prosent hadde oppnådd 2-2,67 gjennomsnitt. De fleste, 84 prosent av søkerne, ligger med andre ord på karakternivå 3-4,67 i gjennomsnitt i norsk, engelsk og matematikk.

Tabell 3.6 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter gjennomsnittet av deres karakterer i matematikk, norsk og engelsk fra videregående opplæring. Horisontal prosenttuing og absolutte tall.

	Sum	Karakterer i norsk, engelsk og matematikk				
		1,33 - 1,67	2 - 2,67	3 - 3,67	4 - 4,67	5 - 6
Prosent	100	0	10	44	40	7
I alt	3287	6	320	1430	1301	230

Vi fant ikke signifikante forskjeller i karakternivået fra videregående opplæring for søkerne etter bostedsstrøk. Det var så å si ingen forskjeller i karakterer etter alder heller, bortsett fra at 18-19-åringene hadde en andel med karakternivå 5-6 som var 4

prosentpoeng høyere enn i de øvrige aldersgruppene. Dette kan være en indikasjon på at særdeles gode karakterer er av betydning for ønske om en tidlig studiestart.

3.2.1 Kvinners og menns karakterer

Det er bare i matematikk vi finner signifikante forskjeller i karakterer mellom kvinner og menn, jf. tabell 3.7. I norsk og engelsk fant vi ingen forskjeller mellom kvinners og menns karakterer. Mens 24 prosent av de mannlige søkerne hadde oppnådd karakteren 5 eller 6 i matematikk, gjaldt dette for 19 prosent av de kvinnelige søkerne.

Tabell 3.7 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn og karakterer i matematikk fra videregående opplæring. Horisontal prosenttuing.

Kjønn	N(=100%)	Karakterer i matematikk					
		1	2	3	4	5	6
Sum	3287	2	18	30	29	19	2
Kvinner	1989	3	19	30	29	17	2
Menn	1298	2	16	29	30	21	3

3.2.2 Søkernes sosiale bakgrunn og karakterer

Er det noen sammenheng mellom søkerens sosiale bakgrunn og deres karakterer? Vi skal nå se på om søkerens skoleprestasjoner, målt gjennom karakterer, varierer med deres sosiale bakgrunn, målt i fars utdanningsnivå. Bourdieu (1990) setter fokus på at elevers karakterer i vesentlig grad er et resultat av hva det legges vekt på i skolen og hvordan lærerne behandler, favoriserer og vurderer elevene ut fra de sosiokulturelle forskjellene de kommer til skolen med.

I tabell 3.8 ser vi hvor åpenbar sammenhengen er mellom fars utdanningsnivå og gjennomsnittet av søkerens karakterer i de tre kjernefagene fra videregående opplæring. Et viktig skille går mellom søkere som har fedre med universitetsutdanning, og de øvrige. Men også søkere som har fedre med gymnas eller høyskole, har bedre karakterer enn de som har fedre på lavere utdanningsnivåer. Slår vi sammen karakterene fra 4 til 6, finner vi at 53 prosent av søkerne med fedre med gymnas har oppnådd så gode karakterer i gjennomsnitt i fagene norsk, engelsk og matematikk. Dette gjaldt 48 prosent av søkerne med fedre med høyskole og hele 62 prosent av de som har fedre på universitetsnivå.

Tabell 3.8 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter fars utdanningsnivå og gjennomsnittet av deres karakterer i matematikk, norsk og engelsk fra videregående opplæring. Horizontal prosentnering.

Fars utdanning	N(=100%)	Karakterer i norsk, engelsk og matematikk				
		1,33 - 1,67	2 - 2,67	3 - 3,67	4 - 4,67	5 - 6
<i>Sum</i>	3094	0	9	43	41	7
Folkeskole/ Grunnskole	405	-	12	46	37	5
Framhalds-/ folkehøgskole	192	0	17	50	30	3
Realskole	269	-	15	44	38	4
Yrkesskole/ Handelsskole	717	0	10	46	38	4
Gymnas	192	-	8	39	46	7
Høyskole	746	0	8	44	41	7
Universitet	573	-	5	33	48	14

For opptak til svært mange høyskoleutdanninger krevdes tidligere ikke en treårig allmennutdanning, og flere utdanninger som i dag er på høyskolenivå, har blitt det i løpet av de siste 25 årene. Vi må derfor ta med i betraktning at klassifiseringen av fars utdanning på høyskole- versus gymnasnivå ikke nødvendigvis vil innebære det samme for unge og eldre søkere.

3.2.3 Sosial bakgrunn (fars utdanningsnivå) og søkerens karakterer i norsk

Tabell 3.9 viser forskjellene i karakterer i norsk for de ulike sosiale gruppene, målt etter fars utdanningsnivå.

Tabell 3.9 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter fars utdanningsnivå og karakter i norsk fra videregående opplæring. Horisontal prosentnering.

Fars utdanning	N(=100%)	Karakterer i norsk					
		1	2	3	4	5	6
<i>Sum</i>	3094	0	7	29	42	20	2
Folkeskole/ Grunnskole	405	-	10	34	35	20	1
Framhalds-/ folkehøgskole	192	-	8	40	38	14	1
Realskole	269	-	9	35	39	17	0
Yrkesskole/ Handelsskole	717	0	9	30	41	18	2
Gymnas	192	1	5	24	45	25	1
Høgskole	746	0	5	27	46	20	1
Universitet	573	0	5	23	43	25	4

I norskfaget går det største skillet mellom dem som har fedre med yrkesskole eller lavere utdanning på den ene siden og dem som har fedre med gymnasutdanning eller høyere utdanning på den andre siden. Mens 56 prosent av søkerne hvis far har grunnskole lå i karaktersjiktet 4-6, gjaldt dette 71 prosent av de som har far med gymnasutdanning.

3.2.4 Sosial bakgrunn (fars utdanningsnivå) og søkeres karakterer i engelsk

Karakternivået er en god del høyere i engelsk enn det er i norsk. Engelsk er dessuten det faget der forskjellene mellom de ulike sosiale gruppene kommer tydeligst fram.

Her går imidlertid hovedskillet mellom dem som har far med universitetsutdanning, og de øvrige. Tabell 3.10 viser at 86 prosent av søkerne hadde oppnådd karakterene 4-6 i engelsk hvis far hadde universitetsutdanning, 77 prosent hvis far var høgskoleutdannet og 56 prosent hvis far ikke hadde noe utdanning ut over grunnskolen.

Tabell 3.10 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter deres fedres utdanningsnivå og deres karakterer i engelsk fra videregående opplæring. Horisontal prosentnering.

Fars utdanning	N(=100%)	Karakterer i engelsk					
		1	2	3	4	5	6
<i>Sum</i>	3094	1	5	22	39	31	4
Folkeskole/ Grunnskole	405	-	8	28	36	26	2
Framhalds-/ folkehøgskole	192	1	6	33	38	19	2
Realskole	269	0	6	29	39	24	2
Yrkesskole/ Handelsskole	717	0	5	23	41	28	2
Gymnas	192	2	3	19	40	30	6
Høgskole	746	0	4	19	40	33	4
Universitet	573	1	3	11	36	42	8

3.2.5 Sosial bakgrunn (fars utdanningsnivå) og søkerens karakterer i matematikk

I matematikk oppnådde langt færre å få de beste karakterene enn hva tilfellet var for engelsk. Tabell 3.11 viser at de sosiale forskjellene i karakterer i matematikk på langt nær er så store som i engelsk, og de er også noe mindre enn i norsk. En viss sosial forskjell etter fars utdanningsnivå finner vi riktignok også i matematikk. Hvis far har universitetsutdanning, oppnådde 58 prosent karakterene 4-6, mot 51 prosent hvis far ikke har noen utdanning ut over grunnskolen.

Tabell 3.11 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter deres fedres utdanningsnivå og karakterer i matematikk fra avsluttende eksamen i videregående opplæring. Horisontal prosentnering.

Fars utdanning	N(=100%)	Karakterer i matematikk					
		1	2	3	4	5	6
<i>Sum</i>	3094	3	18	30	29	19	2
Folkeskole/ Grunnskole	405	3	17	30	31	19	1
Framhalds-/ folkehøgskole	192	3	22	32	27	14	2
Realskole	269	2	17	34	31	14	2
Yrkesskole/ Handelsskole	717	3	21	28	29	17	2
Gymnas	192	4	15	30	29	20	3
Høgskole	746	3	17	30	28	20	2
Universitet	573	1	14	27	31	24	3

At karakterforskjellene i matematikk ikke er så store som i språkfagene, kan være en indikasjon på at fagenes egenart gir forskjellige muligheter for tilegnelse for ulike sosiale grupper. Bourdieu vektlegger at “riktig” språkføring er et viktig redskap for å hevde seg i skolen. Det kan være fristende å betegne matematikk som et mer sosiokulturelt “nøytralt” fag enn norsk, og engelsk i særdeleshet. Også Vibes (1997) og Grøgaards analyser (1995) viser resultater som kan tolkes i en slik retning. Dette kan være en støtte til “relativitetshypotesen”, at den språklige form som vektlegges i skolen, favoriserer elever fra de øvre og midlere sosiale lag av befolkningen.

4 Hva slags utdanning tok søkerne sikte på?

Det er et mangfold av faktorer som ligger bak et utdanningsvalg. Vi konsentrerer oss om hvordan utdanningsmålene til søkerne til høyere utdanning i 1993 varierer etter kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer. Først skal vi undersøke dette i forhold til hvor langvarig utdanning de tar sikte på, for deretter å se på om det er noen sammenheng mellom deres individuelle kjennetegn og deres fagpreferanser. I praksis vil disse to valgene være sammenvevd, og vi skal derfor også se de to dimensjonene i sammenheng. Men vi finner det nyttig å holde de to sidene ved søkerens utdanningsvalg fra hverandre i første omgang.

4.1 Hvor langvarig utdanning tok søkerne sikte på?

Det framgår av tabell 4.1 at 56 prosent av søkerne hadde høyskoleutdanning (2-4 år) som høyeste utdanningsmål, og 26 prosent hadde en høyere grads eksamen ved universitet eller vitenskapelig høyskole som endelig mål. De øvrige søkerne hadde andre utdanningsmål som cand.mag.-utdanning, forberedende prøve, enkeltfag og annet. Å ha planer om å ta enkeltfag kan være uttrykk for at man ikke har bestemt seg for et endelig utdanningsmål, eller at man samler poeng til en utdanning man er usikker på om man kommer inn på. Søkere som bare skal supplere en tidligere avlagt grad med et enkelt fag, er i tabell 4.1 til 4.6 klassifisert med den graden de allerede har. Grunnen til det er at vi her er interessert i å få vite hva som er søkerens høyeste utdanningsmål.

Tabell 4.1 *Søkere til høyere utdanning i 1993 etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Søkere i alt, kvinnelige og mannlige søkere. Vertikal prosentuering.*

Utdanningsmål	Sum kvinner og menn	Kvinner	Menn
Høyere grad ved univ./vit.høgsk.	26	22	31
Cand.mag.	9	9	9
Høgskole 2 - 4 år	56	60	49
Enkeltfag 1-1 1/2 år	5	5	5
Forberedende prøve	2	2	2
Annet	3	2	4
I alt (N=)	3663	2230	1433

4.1.1 Kvinners og menns utdanningsmål

Selv om kvinner i dag i større grad enn menn søker seg til høyere utdanning, ser vi i tabell 4.1 at mannlige søkere har høyere utdanningsaspirasjoner enn kvinnelige. Av de mannlige søkerne tok 31 prosent sikte på en høyere grads eksamen ved universitet eller vitenskapelige høyskole, mot bare 22 prosent av de kvinnelige. Det samme bildet av kjønnsforskjeller finner vi i ungdoms utdanningsaspirasjoner i 1997 og i tallene for mannlige og kvinnelige kandidater med høyere grads eksamen 1990-1998 (jf. kapittel 2).

4.1.2 Utdanningsmål for søkere med ulik sosial bakgrunn

De sosiale forskjellene i søkeres utdanningsaspirasjoner er åpenbare, jf. tabell 4.2. Og disse forskjellene kommer i tillegg til den seleksjon som har funnet sted i valg av type videregående opplæring, i gjennomføringen av og i det å ha ambisjoner om å ta en eller annen form for høyere utdanning.

Tabell 4.2 *Søkere til høyere utdanning i 1993 i grupper etter fars utdanningsnivå, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Vertikal prosentuering.*

Utdanningsmål	Far folkeskole/ grunnskole	Far realskole/ framhaldsskole/ folkehøgskole eller yrkesskole	Far gymnas- utdanning	Far høyskole- utdanning	Far universitets- utdanning
Høyere grad univ./vit.høgsk.	15	19	30	29	46
Cand.mag.	8	9	10	10	9
Høgskole 2 - 4 år	65	63	50	53	35
Enkeltfag 1 - 1½ år	7	5	4	4	5
Forberedende prøve	2	2	3	1	3
Annet	4	3	2	3	3
I alt (N=100%):	488	1293	205	819	606

Hvis far kun har grunnskole, er det bare 15 prosent av søkerne med en slik bakgrunn som har planer om å ta en høyere grads eksamen ved universitet eller vitenskapelig høyskole, mot 46 prosent hvis far har universitetsutdanning. Vi finner også store forskjeller i utdanningsaspirasjoner mellom dem som har fedre med høyskole eller gymnas på den ene siden og dem med fedre med universitetsutdanning på den andre siden. Den største andelen som har høyskoleutdanning som utdanningsmål, finner vi blant dem som har fedre med kun grunnskole, 65 prosent. Av dem som har fedre med høyskolebakgrunn, sikter 53 prosent mot en høyskoleutdanning, mens dette bare gjelder 35 prosent av søkerne som har universitetsutdannede fedre.

4.1.3 Utdanningsmål for søkere i ulike aldersgrupper

Tabell 5.3 viser at jo yngre søkerne er, desto høyere utdanningsambisjoner har de. Mens 32 prosent av 18-19-åringene hadde en høyere grads eksamen som utdanningmål, gjaldt dette for 26 prosent av 20-24-åringene, 25 prosent av 25-29-åringene og for bare 17 prosent av søkere som er 30 år og eldre.

Tabell 4.3 Søkere til høyere utdanning i 1993 i ulike aldersgrupper, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Vertikal prosentuering.

Utdanningsmål	18-19 år	20-24 år	25-29 år	30 år og eldre
Høyere grad univ./vit.høgsk.	32	26	25	17
Cand.mag.	9	7	11	12
Høgskole 2 - 4 år	46	58	56	60
Enkeltfag 1 - 1 1/2 år	5	5	3	8
Forberedende prøve	5	2	1	0
Annet	2	3	5	3
I alt (N=100%):	657	2024	517	465

4.1.4 Utdanningsmål for søkere fra ulike bostedsstrøk

Søkernes utdanningsaspirasjoner øker i takt med deres bosteds grad av sentralitet. Av søkerne fra spredtbygde strøk aspirerer 15 prosent til en høyere grads eksamen, mens dette gjelder 19 prosent av søkerne fra tettsteder, 21 prosent av søkerne fra mindre byer og hele 28 prosent av søkerne fra storbyer.

Tabell 4.4 Søkere til høyere utdanning i 1993 fra ulike bostedsstrøk, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Vertikal prosentuering.

Utdanningsmål	Spredtbygd	Tettsted	Mindre by	Storby
Høyere grad univ./vit.høgsk.	17	22	22	29
Cand.mag.	9	6	8	9
Høgskole 2 - 4 år	61	65	61	51
Enkeltfag 1 - 1 1/2 år	8	6	5	4
Forberedende prøve	1	-	2	3
Annet	4	1	2	3
I alt (N=100%):	449	269	1032	1791

Søkere fra spredtbygde strøk har en noe høyere andel som skal ta enkeltfag, forberedende eller annet enn søkere fra tettsteder og byer. Dette er utdanningsmål som kan være uttrykk for usikkerhet med hensyn til endelig utdanningsvalg.

4.1.5 Utdanningsmål for søkere med ulikt karakternivå

Sammenhengen mellom utdanningsmål og karakterer i de tre basisfagene er iøynefallende. Det største skillet når det gjelder å aspirere til en høyere grads utdanning på universitet eller vitenskapelig høyskole, går mellom dem som har gjennomsnittskarakter på 4-nivå og dem som har 5-6 i gjennomsnittskarakter. Her finner vi en prosentdifferanse på hele 24 prosentpoeng. Et like interessant skille går mellom dem som har karakterer på 3-nivå og dem som har karakterer på 4-nivå, fordi dette omfatter majoriteten av søkerne. Vi finner her en forskjell på 18 prosentpoeng når det gjelder å aspirere til en høyere grads utdanning mellom dem som har karakterer på 3-nivå og 4-nivå, i favør av sistnevnte.

Tabell 4.5 Søkere til høyere utdanning i 1993 i grupper for gjennomsnittet av deres karakterer i norsk, engelsk og matematikk, etter hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Vertikal prosentnering.⁶

Utdanningsmål	2-2,67	3-3,67	4-4,67	5-6
Høyere grad univ./vit.høgsk.	13	17	35	59
Cand.mag.	7	9	10	7
Høgskole 2 - 4 år	72	63	45	26
Enkeltfag 1 - 1 1/2 år	5	5	5	4
Forberedende prøve	1	3	2	1
Annet	3	3	3	3
I alt (N=100%):	317	1409	1285	229

4.2 Sammenfatning av faktorene som påvirker hvor langvarig høyere utdanning søkerne tok sikte på - regresjonsanalyse

Til nå har vi sett på søkeres utdanningsmål i forhold til kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer hver for seg. Som tidligere nevnt er det også sammenheng mellom flere av bakgrunnsvariablene, spesielt mellom sosial bakgrunn og karakterer. Derfor skal vi se på effektene av kjønn, sosial bakgrunn, alder, bostedsstrøk og karakterer på søkeres utdanningsmål under ett i samme analyse.

Søkerne ble spurt om hvor langvarig utdanning de tok sikte på i alt da de søkte studieplass i 1993, og det ble understreket at vi da siktet til det endelige målet de hadde som sitt fremste ønske. Svarene har vi kodet om til hvor langvarig den utdanningen de krysset av på er målt i år (normert tid) etter videregående opplæring. Søkere som bare skal supplere en tidligere avlagt grad med et enkelt fag, er som tidligere nevnt klassifisert med den graden de allerede innehar i tabell 4.6.

⁶ Søkere som har oppnådd lavere karakternivå enn 2, er utelatt fra tabellen, da de utgjør svært få personer.

Formålet med analysen er å finne ut hvilken effekt hver enkelt av bakgrunnsvariablene har på planlagt utdanningslengde, når det er kontrollert for de øvrige. Modellen er formet som en prediksjonsanalyse, hvor vi ser på i hvilken grad bakgrunnsvariablene kjønn, fars utdanning, alder, bostedsstrøk og karakterer bidrar til å forklare lengden på den utdanningen søkerne tok sikte på.

Resultatene av regresjonsanalysen⁷ i tabell 4.6 viser at alle bakgrunnsvariablene, bortsett fra alder, isolert sett har en effekt på søkerens utdanningsmål. Modellens forklaringskraft er lav med en R^2 på 0,11. Vi forventet heller ikke å finne noen stor forklaringskraft av denne modellen, da søkerne til høyere utdanning er relativt sterkt selektert etter fars utdanning og karakterer i utgangspunktet. Hadde vi sett på de som søkte høyere utdanning i forhold til de som har oppnådd studiekompetanse, ville vi funnet langt større forskjeller. De forskjellene vi finner kommer også i tillegg til den selekteringen som har skjedd i valg av studieretning i videregående opplæring i gjennomføring av studieforberedende videregående opplæring. Konstanten i tabell 4.6 viser en relativt stor grunneffekt som innebærer at en 19 år gammel mannlig søker med grunnskoleutdannet far, med karakteren 2 i gjennomsnitt i norsk, engelsk og matematikk og som bor i spredtbygd strøk, har planer om å ta 2,6 års høyere utdanning.

Beta-koeffisientene viser at karakterer har den sterkeste effekten på søkerens ambisjoner i forhold til hvor langvarig høyere utdanning de har planer om å ta, deretter følger effekten av fars utdanning, dernest kjønn og bostedsstrøk. Alder har ingen signifikant effekt på den utdanningslengden søkerne tok sikte på. Men her har vi benyttet tidligere oppnådd grad som utdanningsmål hvis den er høyere enn det målet søkerne hadde da de søkte i 1993. Vi har også foretatt en regresjonsanalyse der vi ikke har tatt hensyn til at noen av søkerne har avlagt en

⁷Vi benytter lineær regresjonsanalyse for å estimere den linjen som gir den beste føyning mellom de uavhengige og den avhengige variabelen etter følgende formel:

$$Y = a_1 + b_1 X_{1i} + b_2 X_{2i} + b_3 X_{3i} + b_4 X_{4i} + b_5 X_{5i} + b_6 X_{6i} + b_7 X_{7i} + e_i$$

Y = utdanningslengde

i = individer

a = konstantledd

X_1 = kjønn

X_2 = fars utdanningsnivå

X_3 = alder

X_4 = bostedsstrøk tettsted

X_5 = bostedsstrøk mindre by

X_6 = bostedsstrøk storby

X_7 = gjennomsnittskarakterer i norsk, matte og engelsk fra videregående opplæring

b = uavhengige variable (koeffisienten)

e_i = uforklart restledd

høyere utdanning tidligere og fant da at også alder hadde en signifikant effekt på søkerens utdanningsmål. Jo yngre søkerne var, desto høyere utdanningsaspirasjoner hadde de da de søkte høyere utdanning i 1993.

Tabell 4.6 Lineær regresjon: Effekten av visse egenskaper ved søkerne på utdanningslengden de tok sikte på.

Avhengig variabel: Utdanningslengde	Koeffisient(B)	Signifikansnivå	Koeffisient(Beta)
Konstant	2,593	0,00	
Kjønn (1=kvinne)	-0,203	0,00	-0,07
Fars utdanning	0,064	0,00	0,15
Alder	-0,003	0,51	-0,01
Tettsted=1	0,165	0,15	0,03
Mindre by=1	0,133	0,10	0,05
Storby=1	0,256	0,00	0,10
Karakterer	0,418	0,00	0,22
R ² =		0,11	
N=		2867	

Utdanningslengde søkerne tok sikte på er målt etter utdanningens varighet i år (normert tid) etter videregående opplæring (1/2 - 9 år, hvor det laveste er forberedende prøve og det høyeste er doktorgrad). Karakterer: gjennomsnittet av karakterer i norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring, kontinuertlig variabel karakteren 2=0. Kjønn: mann=0 kvinne=1. Fars utdanning: målt i år etter obligatorisk skolegang (0-9 år, hvor det laveste er kun grunnskole og det høyeste er universitetsutdanning). Alder: kontinuertlig variabel 19 år = 0 (18 år =-1). Bostedsstrøk 0=spredtbygd.

I tabell 4.6 viser den ustandardiserte koeffisienten (B) for karakterer at en økning i karaktergjennomsnittet i norsk, engelsk og matematikk med en hel karakterenhet bidrar til en økning i søkerens utdanningsaspirasjoner med 0,4 år.

Det er interessant å registrere at fars utdanningsnivå isolert sett har en positiv effekt på å ha ambisjoner om å ta de lengste utdanningene innenfor høyere utdanning. Jo høyere utdanning far har, desto lengre utdanning tar søkerne altså sikte på, også uavhengig av deres karakterer fra videregående opplæring.

Vi har tidligere i rapporten sett at menn i større grad enn kvinner tar de lengste utdanningene ved vitenskapelige høyskoler og universiteter sett under ett. Tabell 4.6 viser at denne kjønnsforskjellen også gjelder når det er kontrollert for fars utdanning, bosted og karakterer.

Å bo i storby øker isolert sett utdanningslengden søkerne tok sikte på med 0,3 år. Siden de lengste utdanningstilbudene er i storbyer, kan dette være en indikasjon på at nærhet til lærested er av betydning for valg av type utdanning.

I tabell 4.7 har vi gjort den samme analysen av søkerens utdanningsmål som i tabell 4.6, men nå er analysen gjort separat for dem som har fedre med henholdsvis høy og lav utdanning⁸. Modellens forklaringskraft er sterkere for søkere som har far med høy utdanningsbakgrunn (universitets- eller høyskoleutdanning) enn den er for søkere som har far med lav utdanningsbakgrunn (gymnas eller lavere utdanning).

Tabell 4.7 *Linear regresjon: Effekten av visse egenskaper ved søkerne på utdanningslengden de tok sikte på.*

Avhengig variabel: Utdanningslengde	Far høy utdanningsbakgrunn			Far lav utdanningsbakgrunn		
	Koeffisient (B)	Signifikans- nivå	Koeffisien t (Beta)	Koeffisien t (B)	Signifikans- nivå	Koeffisien t (Beta)
<i>Konstantledd</i>	2,669	0,00		2,767	0,00	
Kjønn (1=kvinne)	-0,243	0,00	-0,08	-0,181	0,00	-0,07
Fars utdanning	0,074	0,01	0,07	0,069	0,02	0,06
Alder	-0,014	0,16	0,04	0,002	0,75	0,01
Tettsted	0,311	0,14	0,05	0,061	0,63	0,01
Mindre by	0,172	0,25	0,05	0,122	0,18	0,05
Storby	0,382	0,01	0,13	0,185	0,04	0,08
Karakterer	0,551	0,00	0,26	0,319	0,00	0,19
R ² =		0,10			0,05	
N=		1214			1652	

Karakterer har en sterkere effekt på valg av langvarig høyere utdanning i gruppen “far med høyt utdanningsnivå”, enn i gruppen “far med lavt utdanningsnivå”. En økning i gjennomsnittskarakterer i de tre basisfagene med en hel karakter bidrar til en økning i søkerens utdanningsaspirasjoner med 0,5 år for gruppen “far høy utdanning” og med 0,3 år for gruppen “far lav utdanning”. Effekten av å bo i storby er dessuten noe sterkere for søkere med høy utdanningsbakgrunn (0,4 år) enn for de med lav utdanningsbakgrunn (0,2 år). Fars utdanning har også en svak betydning innenfor denne todelingen av fars utdanningsnivå. Har far universitetsutdanning, øker dette ambisjonene i forhold til utdanningslengden med 0,07 år sammenlignet med dem som har far med høyskoleutdanning.

Resultatene fra tabell 4.6 og 4.7 gir i særlig grad støtte til kulturteorien, men også til sosial-posisjon-teorien. Vi omtaler kulturforklaringen først. I og med at karakterer har den klart sterkeste effekten på søkerens planlagte utdanningslengde, kan det bety at det er elevenes kulturelle kapital, det vil si de ressurser de kom til skolen

⁸ Høy utdanningsbakgrunn inkluderer dem som har fedre med høyskole- eller universitetsutdanning (6-9 år etter obligatorisk skole). Lav utdanningsbakgrunn inkluderer dem som har fedre med gymnas eller mindre utdanning (0-3 år etter obligatorisk skolegang).

med og de karakterer de oppnådde i skolen, som er avgjørende for deres valg i høyere utdanning. Men sosial-posisjon-forklaringen må også trekkes inn her. For selv om karakterer er av vesentlig betydning for søkerens utdanningsambisjoner, velger de som har far på lavere utdanningsnivåer, en kortere høyere utdanning enn de med far med høyere utdanning også når de har like gode karakterer. Derfor kan det her også handle om hva slags kostnader og gevinster som er forbundet med ulike valg. De som har få eller ingen med lang utdanning i sin familie eller nærmeste omgangskrets, vil oppleve det å ta en lang utdanning som kostnadskrevende, ikke bare økonomisk, men også sosialt. Man er fornøyd først når man har oppnådd minst det samme utdanningsnivå som sine foreldre/familiemedlemmer. Dessuten sier Boudon (1974) at valgeffekten av sosial bakgrunn opptrer på hvert trinn i utdanningssystemet, og vi finner her en valgeffekt i forhold til hvor langvarig utdanning søkerne har planer om.

4.3 Kjønn og fagpreferanser

Tabell 4.8 viser at det er relativt store forskjeller i kvinners og menns fagpreferanser. Det er en langt større andel av kvinnene som har preferanser for undervisningsfag og helse- og sosialfag, og en langt større andel av mennene som ønsker å ta realfag og tekniske fag. Vi finner videre at de mannlige søkerne i større grad har preferanser for økonomiske fag og at kvinner har noe sterkere preferanser for filologiske fag enn menn, selv om kjønnsforskjellene ikke er så store som i de førstnevnte fagene. For fagene markedsføring, jordbruk-/fiskerifagsutdanning, idretts- og politiutdanning finner vi en tendens til at dette er fag som menn i noe større grad enn kvinner har preferanser for. Kvinner har noe sterkere preferanser for juridiske fag, samfunnsfag og estetiske fag enn menn.

Faginndelingen vi benytter her er en relativt grov inndeling, da vår hensikt bare er å gi et oversiktsbilde og vårt datamateriale er heller ikke er omfattende nok til at vi kan se på forskjeller når det gjelder enkeltutdanninger. Fagområdet gjelder her den utdanning søkerne tok sikte på da de søkte høyere utdanning i 1993. Vi har med andre ord ikke tatt hensyn til hva slags fagområde i høyere utdanning enkelte søkere kan ha fra før, vi har heller ikke slike opplysninger om søkerne.

Tabell 4.8 Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter kjønn og det fagområdet de hadde preferanse for. Søkere i alt og kvinner og menn. Vertikal prosenttuing.

Fagområde	Alle	Kvinner	
		Menn	
Filologiske fag	13	14	11
Undervisning	16	21	8
Økonomi/administrasjon	13	11	17
Markedsføring	1	1	2
Samfunnsfag	7	7	6

Juridiske fag	3	4	3
Realfag	7	4	11
Teknikk	9	3	19
Helse- og sosialfag	22	30	10
Jordbruk-/fiskerifag	1	1	3
Estetiske fag	3	3	2
Idrett	2	1	2
Politi- og militære fag	1	1	2
Andre univ. fag	1	1	2
N=(100%)	3666	2225	1441

4.4 Sosial bakgrunn og fagpreferanser

I tabell 4.9 finner vi forskjeller i fagpreferanser mellom ulike sosiale grupper, men forskjellene er på langt nær så store som dem vi fant mellom kvinner og menn. En noe større andel av søkerne som har fedre med universitetsutdanning, hadde preferanser for filologiske fag, juridiske fag og samfunnsfag, mens søkere som har fedre med lavere utdanning, i større grad har preferanser for undervisning og helse- og sosialfag.

Tabell 4.9 Søkere til høyere utdanning i 1993 i ulike grupper for fars utdanning, etter det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuing.

Utdannings- mål	Far folkeskole/ grunnskole	Far realskole/ framhaldsskole /folkehøgskole eller yrkesskole	Far gymnas- utdanning	Far høgskole- utdanning	Far universitets- utdanning
Filologiske fag	10	11	14	15	17
Undervisning	21	19	16	14	10
Økonomi/ administrasjon	12	14	15	12	12
Markedsføring	2	1	-	1	1
Samfunnsfag	7	5	7	7	10
Juridiske fag	2	2	5	4	6
Realfag	6	6	4	9	9
Tekniske fag	7	9	9	10	10
Helse- og sosialfag	27	23	22	22	17
Jordbruk- /fiskerifag	1	2	1	1	1
Estetiske fag	2	2	2	2	3
Idrett	2	2	1	1	2
Politi- og militære fag	1	1	3	2	1
Andre fag	2	2	-	1	1
N=(100%)	490	1288	207	823	607

4.5 Alder og fagpreferanser

Søkere over 30 år har i langt større grad preferanser for undervisningsfag og helse- og sosialfag enn yngre søkere. Økonomisk-administrative fag er mest populære blant 20-29-åringene. De yngste søkerne velger i noe større grad realfag og juss enn de øvrige søkerne.

Tabell 4.10 Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter alder og det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuing.

Fagområde	Alle	18-19 år	20-24 år	25-29 år	30 år eller mer
Filologiske fag	13	14	13	12	14
Undervisning	16	13	15	17	24
Økonomi/ administrasjon	13	11	14	15	11
Markedsføring	1	1	1	2	1
Samfunnsfag	7	8	7	6	5
Juridiske fag	3	5	3	4	2
Realfag	7	11	6	4	5
Tekniske fag	9	10	10	12	4
Helse- og sosialfag	22	21	23	19	28
Jordbruk-/fiskerifag	1	2	2	1	1
Estetiske fag	3	1	2	4	4
Idrett	2	2	2	2	1
Politi- og militære fag	1	2	2	1	1
Andre fag	1	1	1	1	2
N=(100%)	3666	664	2020	517	465

4.6 Bosted og fagpreferanser

Tabell 4.11 viser at undervisningsfag og helsevern fag er et langt hyppigere valg for personer fra spredtbygde strøk enn det er for søkere bosatt i byer. En noe større andel fra storbyer enn fra andre typer bostedsstrøk har preferanse for samfunnsfag, juss, filologiske fag, estetiske fag og realfag. Jordbruk/fiskeriutdanning velges i noe mindre grad av søkere fra storbyer og politiutdanning i noe mindre grad av søkere bosatt i bystrøk.

Tabell 4.11 Søkere til høyere utdanning i 1993 fordelt etter bosted og det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuing.

Fagområde	Alle	Spredt- bygd	Tettsted	Mindre by	Storby
Filologiske fag	13	11	11	13	14
Undervisning	16	20	22	18	14
Økonomi/ administrasjon	13	14	12	14	13
Markedsføring	1	0	1	1	1
Samfunnsfag	7	5	6	5	8
Juridiske fag	3	1	2	4	4
Realfag	7	6	6	6	8
Tekniske fag	9	9	7	10	9
Helse- og sosialfag	23	25	27	21	22
Jordbruksutdanning	1	2	2	2	1
Estetiske fag	2	2	1	2	3
Idrett	2	1	2	2	1
Politi- og militære fag	1	2	2	1	1
Andre fag	1	2	1	1	1
N=(100%)	3546	448	269	1037	1792

4.7 Karakterer og fagpreferanser

Vi så i avsnitt 4.1.5 at det er store forskjeller mellom søkerne med hensyn til hvor langvarig utdanning de tok sikte på, avhengig av karakternivå fra videregående opplæring. Søkere med høyt karakternivå ønsket seg oftest en 4-7-årig universitetsutdanning, mens søkere med lavt karakternivå som regel søkte seg til 2-4-årig høgskoleutdanning. Nå skal vi se på om det også er forskjeller i karakterer mellom søkerne med hensyn til hvilket fagområde de har preferanser for. Har søkere med lave eller middels karakterer de samme fagpreferansene innenfor høyere utdanning som søkerne med de beste karakterene?

Tabell 4.12 viser både likheter og forskjeller mellom søkere etter karaktergrunnlag når det gjelder fagpreferanser. Av forskjellene vi ser, kan vi fremheve at det blant søkere med gode karakterer er langt vanligere å ha preferanse for typiske universitetsfag som filologiske fag og realfag, enn det er blant søkere med svake karakterer. Søkere med høyt karakternivå har oftere preferanse for tekniske fag enn søkere med lavt karakternivå. Søkere med lavt eller middels karakternivå søker seg på sin side langt oftere til undervisningsfag enn hva søkere i de høyeste karakterersjiktene gjør. Søkere med svake karakterer søker seg også ofte til helse- og sosialfag, men det er betydelige andeler også av søkere med de høyeste karakterene som søker seg til slike fag. Helse- og sosialfag omfatter her flere typer høgskoleutdanninger og universitetsutdanninger innenfor medisinske fag.

Tabell 4.12 Søkere til høyere utdanning i 1993 etter gjennomsnittet av deres karakterer i norske, engelsk og matematikk og det fagområdet de har preferanse for. Vertikal prosenttuing.

Fagområde	Alle	2-2,67	3-3,67	4 - 4,67	5-6
Filologiske fag	13	7	11	16	16
Undervisning	16	28	18	13	4
Økonomi/ administrasjon	14	10	13	15	6
Markedsføring	1	1	2	1	2
Samfunnsfag	7	4	7	7	9
Juridiske fag	4	3	3	5	5
Realfag	7	4	7	7	11
Tekniske fag	10	5	9	11	13
Helse- og sosialfag	22	27	23	19	20
Jordbruk-/fiskerifag	1	1	2	1	1
Estetiske fag	2	3	2	2	4
Idrett	2	3	2	1	1
Politi- og militære fag	1	2	2	1	1
Andre fag	1	3	1	1	2
N=(100%)	3242	316	1408	1288	230

4.8 Kjønnsspesifikke og sosiale forskjeller i valg av type høyere utdanning - korrespondanseanalyse

Vi benytter korrespondanseanalyse for å få løftet fram og beskrevet de komplekse strukturer i søkerens utdanningspreferanser. Hensikten er ikke å utprøve statistiske modeller og hypoteser, men å finne strukturer og beskrive dataene. En fordel ved å bruke korrespondanseanalyse er at man både får sett de store linjene og detaljene i en og samme analyse.⁹

Utgangspunktet for analysen er en krysstabell som viser sammenhengen mellom en variabel som beskriver søkerens kjønn/deres fedres utdanningsnivå og en annen variabel som beskriver deres planlagte utdanningsnivå/fagområde.

Korrespondanseanalyse som tar utgangspunkt i to variable, betegnes som en to-veis korrespondanseanalyse.

Hvis de to punktsettene kan relateres til hverandre eller er innbyrdes avhengige av hverandre, kan resultatene av analysen forstås som skyer med et geometrisk gjennomsnittspunkt (vist som plott * i figur 1) som har plassert seg langs to kryssende akser.

⁹ Nærmere omtale av korrespondanseanalyse i vedlegg 1.

Det er den utdanningen søkerne hadde preferanser for da de søkte høyere utdanning i 1993 som er gjenstand for analysen. Vi tar her ikke hensyn til hva slags høyere utdanning enkelte av søkerne har fra før, selv om den skulle være på et høyere nivå enn den utdanningen de søkte i 1993. Det utdanningsnivået søkerne hadde som mål er gruppert i tre nivåer i analysen: de som bare har et enkeltfag som studiemål, de som har en høyskoleutdanning (2-4 år) som mål og de som tar sikte på en universitetsutdanning. I universitetsutdanning er både utdanning på cand.mag.-nivå, eksamen på høyere grads nivå og utdanning av minst 4 års varighet ved vitenskapelig høyskole inkludert. Innslaget av personer med cand.mag.-mål innenfor enkelte fagområder er marginalt, derfor omtaler vi f.eks. universitetsutdanning i juridiske fag som embetsstudiet i juss.

I figur 1 vises mønsteret i relasjonene mellom søkerens kjønn, deres fedres utdanningsnivå og deres egne utdanningsmål i et todimensjonalt plan. Gjennom analysen har det utkrystallisert seg to dominerende akser, en kjønns-/fagakse og en utdannings-nivå-akse. Vi har gitt aksene betegnelser etter hva vi tolker som deres underliggende dimensjoner. Vi oppfatter søkerens kjønn og deres fedres utdanningsnivå som startpunkter på en løpebane som legger føringer på søkerens utdanningspreferanser. Langs den horisontale akse beskrives fagprofiler for kvinner og menn. Langs den vertikale akse beskrives sosiale bakgrunnsprofiler (målt i fars utdanningsnivå) for søkerens ulike utdanningsmål. Kjønnsdimensjonen beskriver 56 prosent av variasjonen i analysen. Motpolene er sykepleie/sosionom ytterst på kvinnesiden og ingeniør ytterst på mannsiden. Fars utdanning bidrar i tillegg med 18 prosent av den forklarte variansen i analysen. Her er ytterpunktene medisin (øverst) og ingeniørutdanning (nederst). Den samlede forklaringskraften for de to dimensjonene er på hele 74 prosent.

For de øvrige 26 prosentene må det søkes forklaringer gjennom f.eks. alder, bosted, karakterer, annet eller tilfeldigheter. Noe av dette kan imidlertid indirekte ha slått ut på hvordan mønsteret i korrespondanseanalysen har lagt seg ut fra søkerens kjønn og sosiale bakgrunn. Som vi har sett tidligere i rapporten er det en sterk sammenheng mellom søkerens sosiale bakgrunn og deres karakterer, og mellom karakterer og søkerens utdanningsmål. Som vi så i tabell 4.7 økte karakterenes effekt på utdanningslengden søkerne tok sikte på med fars utdanningsnivå. Søkerens sosiale bakgrunn virker med andre ord både gjennom karakterer og direkte på deres utdanningsambisjoner.

Vi skal først redegjøre for resultatene langs den horisontale akse som i hovedsak beskriver hvordan kvinner og menn fordeler seg på fag. Deretter tar vi for oss

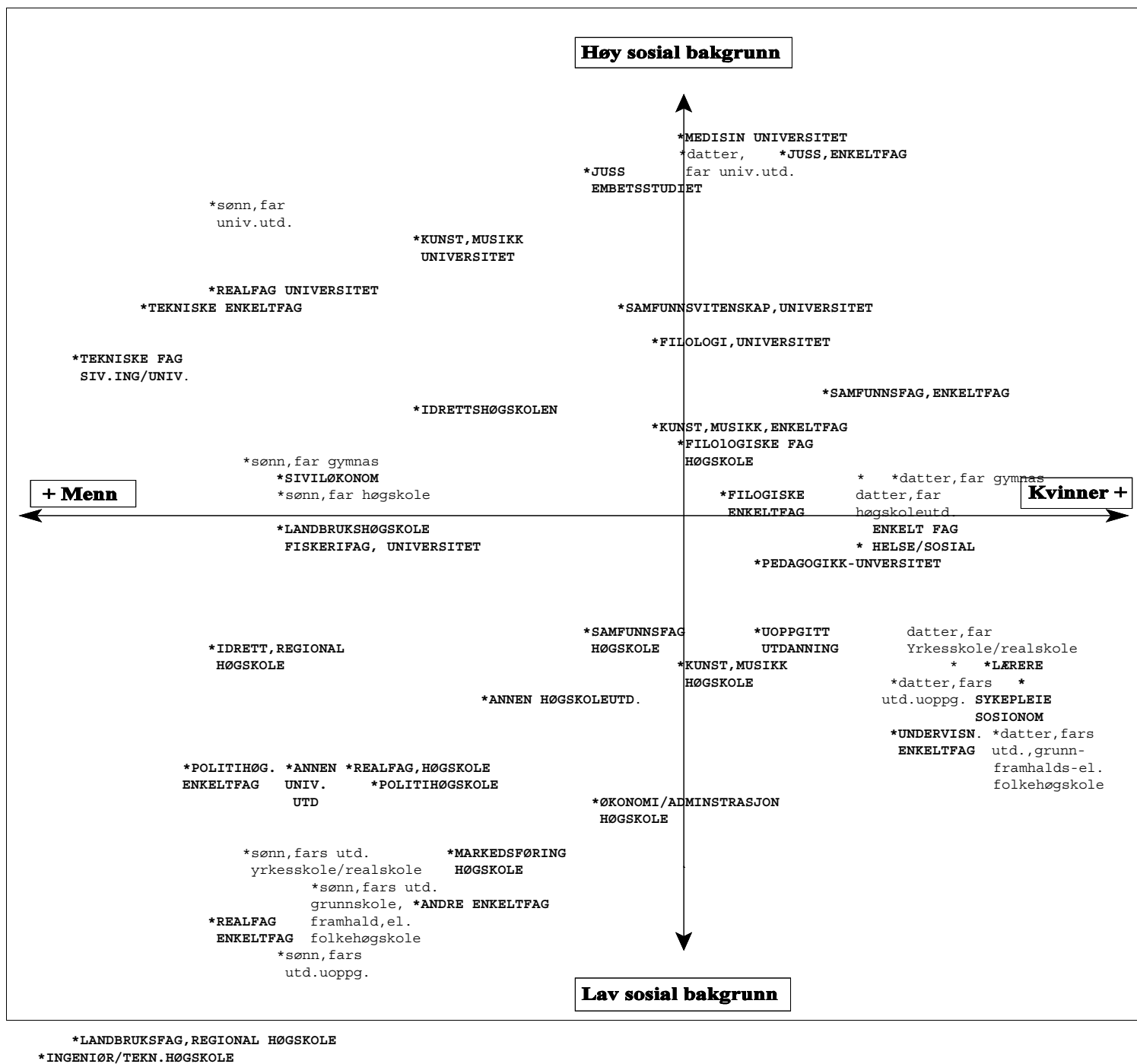
fordelingen langs den vertikale akse som viser sammenhengene mellom søkerens sosiale bakgrunn og den utdanningslengde de har som mål.¹⁰

Langs den horisontale akse ser vi at det er en noe sterkere korrespondanse mellom menn og fagvalg, enn det er mellom kvinner og fagvalg. Summerer vi de absolutte bidragene for kjønns-/fagaksen, er den 57 prosent for menn (og 43 prosent for kvinner). På kjønns-/fagaksen bidrar sønner og døtre av yrkesskole/realskole-utdannede fedre sterkest til å forklare variansen, med henholdsvis 17,4 og 18,7 prosent. Deretter følger døtre av grunnskoleutdannede fedre med 14,8 prosent, sønner med høyskoleutdannede fedre med 13,1 prosent, så sønner av universitets-utdannede fedre med 12,4 prosent. Døtre av universitetsutdannede fedre har til sammenligning et absolutt bidrag på kjønns-/fagaksen på bare 0,1 prosent, som er det laveste bidraget til å forklare variasjonen på kjønnsdimensjonen. Dette betyr at kvinner, som har fedre med universitetsutdanning, så å si ikke er kjønns-spesifikke i sine fagvalg. Visuelt er dette framstilt i korrespondanseanalysen i figur 1, ved at datter av far med universitetsutdanning har plassert seg svært nært krysningslinjen på kjønnsaksen.

Langs den vertikale akse bidrar døtre av fedre med universitetsutdanning med hele 33,6 prosent til å forklare det utdanningsnivået søkerne aspirerer til, til tross for at det totalt sett er en noe sterkere korrespondanse mellom menns utdanningsambisjoner og fars utdanningsnivå, enn det er mellom kvinners utdanningsambisjoner og deres fedres utdanningsnivå. Summerer vi de absolutte bidragene for sosial bakgrunn/utdanningsnivåaksen, er den 53 prosent for menn (og 47 prosent for kvinner). På utdanningsnivådimensjonen bidrar ellers sønner av universitetsutdannede fedre med 17,5 prosent, deretter følger sønner av yrkesskole/realskoleutdannede fedre med 14,6 prosent, og sønner av grunnskole-utdannede fedre følger så med 11,9 prosent.

¹⁰ Tallene vi refererer til er dokumentert i vedlegg 3, utskriften av analysens resultater.

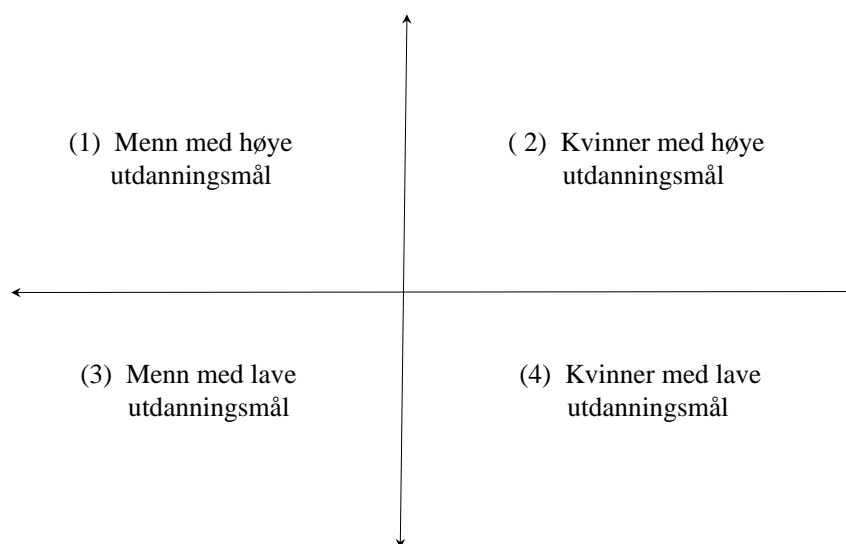
Figur 1 Korrespondanseanalyse av utdanningsmål i høyere utdanning for kvinner og menn med ulike sosial bakgrunn (målt i fars utdanningsnivå). Søkere til høyere utdanning i 1993 (N=3.711).

* betyr plottet til nærmeste tekst som beskriver de ulike UTDANNINGSMÅLENE (angitt med store bokstaver) eller søkerens kjønn og sosiale bakgrunn - om de er sønner eller døtre og deres fedres utdanningsnivå (angitt med små bokstaver).

Fag som ligger langs krysningslinjen på kjønnsaksen, kan tolkes som kjønnsnøytrale fag. Utdanninger som ligger svakt på mannssiden eller kvinnesiden, er nesten kjønnsnøytrale. Ingen av utdanningene har plassert seg midt i origo for krysningspunktet for de to aksene, det vil si som både kjønns-/og sosiokulturelt nøytrale utdanninger. Vi velger videre å kommentere analysens resultater kvadrat for kvadrat, fordi søkere med noenlunde lik kjønnsmessig og sosial bakgrunn ser ut til å ha gruppert seg i hvert sitt kvadrat. Analysens resultater viser som nevnt en omfattende korrespondanse mellom fedres utdanningsnivå og deres sønners og døtres utdanningsambisjoner. Som illustrert i figur 2 finner vi: (1) menn med de høyeste utdanningsmålene i kvadratet øverst til venstre, (2) kvinner med høyeste målene i kvadratet øverst til høyre, (3) menn med de laveste utdanningsmålene i kvadratet nederst til venstre og (4) kvinner med de laveste utdanningsmålene i kvadratet nederst til høyre.

Figur 2 Forenklet modell av hvordan søkerne til høyere utdanning i 1993 har plassert seg i korrespondanseanalysen i figur 1.

(1) Menn med høye utdanningsmål

I figur 1 finner vi plottet for sønner av universitetsutdannede fedre relativt høyt oppe til venstre i kvadratet, lengst unna krysningslinjen på kjønnsaksen og lengst

unna krysningslinjen som skiller mellom de sosiale forskjellene i utdanningspreferanser. De utdanningene der sønner av universitetsutdannede er overrepresentert, er realfag og kunst og musikk på universitetet, foruten sivilingeniørstudiet og tekniske enkeltfag. Søner av gymnasutdannede og av høgskoleutdannede har i stor grad preferanser for studier på idrettshøgskolen, men dette studiet er på langt nær så mannsdominert som sivilingeniørstudiet. Siviløkonomstudiet og jordbruks-/fiskerifaglig utdanning er sterkt korrelert med sønner av gymnasutdannede og høgskoleutdannede. Noe overraskende finner vi at plottet for embetsstudiet i juss også er i kvadratet til menn med høy sosial bakgrunn, da kvinner har vært i flertall blant jusskandidatene på hele 90-tallet. Juss (embetsstudiet) har imidlertid lagt seg svært nær linjen som betegner kjønnsnøytralitet, noe vi skal komme nærmere inn på når vi beskriver kvadrat (2). Plottet for samfunnsfag på universitetsnivå kan være litt vanskelig å tolke. Samfunnsfag ligger på mannssiden, men nærmere “datter av far med universitetsutdanning” enn “sønn av far med universitetsutdanning”. Tolkningen er da at samfunnsfag på universitetsnivå har en svak overrepresentasjon av menn, men at kvinner fra høyere sosiale lag dominerer dette faget i noe større grad enn menn fra høyere sosiale lag. Ellers er samfunnsfagene på universitetsnivå sett under ett nesten kjønnsnøytrale fag som i stor grad også tiltrekker seg søkere med gymnas og høgskoleutdannede fedre.

(2) Kvinner med høye utdanningsmål

I kvadratet øverst til høyre finner vi plottet for kvinner som har fedre med universitetsutdanning, helt øverst i kvadratet, svært nær krysningslinjen som indikerer kjønnsnøytralitet. Kvinner som har fedre med universitetsutdanning, dominerer på medisinstudiet og i enkeltfag i juss. Som gruppe er døtre av fedre med universitetsutdanning også de som er sterkest representert blant de som har embetsstudiet i juss som utdanningsmål, selv om menn generelt er noe sterkere representert blant søkerne med embetsstudiet i juss som utdanningsmål. Kvinner som har fedre med gymnas eller høgskoleutdanning, finner vi nesten nederst i kvadratet og relativt langt unna linjen som indikerer kjønnsnøytralitet. Døtre av fedre med gymnas- og høgskoleutdanning har preferanse for omtrent de samme fagene, de er overrepresentert blant søkere i enkeltfag i helse-/sosialfag, filologiske fag, samfunnsfag og til universitetsutdanning i pedagogikk.

(3) Menn med lave utdanningsmål

I dette kvadratet finner vi sønner av fedre med utdanning på grunnskole-, realskole- eller videregående skoles nivå innenfor yrkesfag (inkl. handelsskole). Felles kjennetegn ved mannlige søkere i denne gruppen, er at de har preferanser for fag på høgskolenivå. De mest mannsdominerte utdanningene de tar sikte på er ingeniørutdanning, landbruksfag ved regional høgskole, politihøgskole og idrett ved regional høgskole. Annen universitetsutdanning har også plassert seg i kvadratet til

menn med lav sosial bakgrunn. Denne kategorien inkluderer i hovedsak personer som har oppgitt cand.mag. med markedsføring-, idretts- eller annen høgskoleutdanning i fagkretsen. Vi finner også høgskoleutdanninger i økonomisk-administrative fag og samfunnsfag innenfor dette kvadratet, men disse fagene tenderer mot å være kjønnsnøytrale.

(4) Kvinner med lave utdanningsmål

De mest typiske fagpreferansene i høyere utdanning for kvinner som har fedre på utdanningsnivå inntil gymnas, er lærerutdanning/førskolelærerutdanning og sykepleier-/sosionomutdanning. Vi finner også estetiske fag på høgskolenivå innenfor kvadratet til døtre av fedre på lave utdanningsnivåer, men dette fagområdet tenderer i retning av å være kjønnsnøytralt. Dette kvadratet er preget av at det er svært få, men store utdanninger (i antall søkere) som har plassert seg her.

4.9 Oppsummering av søkerens utdanningspreferanser

Søkere med høyt karakternivå har langt oftere preferanser for universitetsutdanning som filologiske fag, realfag samt tekniske fag, enn søkere med midlere og lave karakterer. Søkere på lave og midlere karakternivå søker seg som oftest til høgskoleutdanning særlig innenfor undervisningsfag og helse- og sosialfag. Disse utdanningene var imidlertid svært populære, i antall var det også mange søkere med et høyt karakternivå som tok sikte på disse utdanningene. Kulturforklaringen er absolutt relevant for tolkningen av slike resultater. De karakterer man oppnår i skolen ser ut til å være av stor betydning for de valg man gjør i høyere utdanning. Bourdieu (1996) har dessuten påpekt at den sterke ekspansjonen i utdanning de senere årene setter de lave sosiale klasser i et utdanningsdilemma. Videregående og høyere utdanning er stadig blitt viktigere for å komme inn i arbeidsmarkedet. Når utdanning er blitt noe som svært mange tar del i, får små forskjeller i karakterer betydning i selekteringsprosessen både for opptak i høyere utdanning, innpass på høyere trinn innenfor universitetet og ved ansettelse i arbeidslivet (Bourdieu 1996).

Selv om våre data viser en betydelig sammenheng mellom søkerens karakterer og deres utdanningsambisjoner, finner vi også en egen effekt på valg av type høyere utdanning, som kan tolkes som en valgeffekt av sosial bakgrunn. Boudon forklarer den sosiale valgeffekten som han også finner i det franske samfunnet, med at når elevene fra lavere sosiale lag har veiet kostnader og gevinster opp mot hverandre, finner de ut at det vil koste for mye for dem å legge ut på de lengste utdanningsløpene. På denne måten sørger en god del for å styre unna det dilemmaet som Bourdieu skisserer. Ved å velge korte og yrkesrettede utdanninger, kan de sikre seg en framtidig jobb. Vi har sett i våre data at søkere som hadde far med grunnskole, yrkesutdanning og andre kortvarige utdanninger, valgte de

kortvarige og yrkesrettede utdanningene som leder til yrker med relativt sikre arbeidsmarkedsutsikter f.eks. sykepleier, lærer, politi, ingeniør, økonomikonsulent m.m. Samtidig bidrar disse valgene til å opprettholde de sosiale forskjellene i rekrutteringen til universitetsutdanning.

Kvinner og menn har i stor grad preferanser for ulike fagområder. Samtidig har fars utdanningsnivå betydning for hvor langvarig utdanning henholdsvis menn og kvinner velger innenfor ulike fagområder. I tillegg har fars utdanningsnivå betydning for i hvilken grad kvinnene velger kjønnsnøytrale fag - fag som tradisjonelt har vært dominert av menn. På denne måten synes sosial bakgrunn, målt ved fars utdanningsnivå, å ha ulik betydning for kvinners og menns søkning. Selv om kvinner i stor grad velger typiske kvinneutdanninger, ofte på høgsolenivå, gjelder dette ikke uavhengig av sosial bakgrunn. Kvinner med universitetsutdannede fedre velger utdanning innenfor de fleste fagområder på universitetsnivå. Menn velger tradisjonelle ”mannsfag” uavhengig av sosial bakgrunn. Sosial bakgrunn, målt i fars utdanningsnivå, er imidlertid av betydning for hvor langvarig utdanning de har planer om å ta.

Søkere som er 30 år eller eldre, har oftere preferanse for kortere utdanning rettet mot undervisning og helse- og sosialsektoren enn yngre søkere. Her kontrollerte vi imidlertid ikke for sosial bakgrunn. Derfor er det sannsynlig at det er kombinasjonen av søkernes alder, kjønn og sosiale bakgrunn som her gjør seg gjeldende. De yngste søkerne på 18-19 år har oftere preferanse for lengre utdanninger i realfag og tekniske fag enn de øvrige søkerne. Økonomi/administrasjon er mest populært blant søkere i aldersgruppen 20-29 år. For øvrig er de fagområdene som søkerne har preferanser for, relativt jevnt fordelt mellom aldersgruppene.

For de fleste fagområdene er det relativt små forskjeller mellom søkere fra ulike typer bostedsstrøk. Vi finner imidlertid noen forskjeller når det gjelder undervisningsfag og helse- og sosialfag. Det er noe mer vanlig å ha preferanse for disse fagfeltene blant søkere fra spredtbygde strøk og tettsteder, enn for søkere bosatt i byer på søketidspunktet. Juridiske fag på sin side er mer populært blant søkere fra byer enn blant søkere fra spredtbygde strøk.

5 Hvem fikk tilbud om studieplass?

Som omtalt i kapittel 1 var søkertallene på sitt aller høyeste i 1993, det vil si på det tidspunktet våre spørreskjemadata gjelder for. Opptakskravene til flere høgskoleutdanninger, særlig innenfor helse- og undervisningsfag, var svært høye, og mange søkere ble avvist. Av de kvalifiserte søkerne fikk 75 prosent tilbud om studieplass. Vi skal nå se på hvor mange som fikk tilbud om studieplass avhengig av deres individuelle kjennetegn og ut fra hva slags utdanningsmål de hadde.

I kapittel 3 så vi at det var sammenheng mellom søkerens sosiale bakgrunn, målt ved fars utdanning og deres karaktergrunnlag fra videregående opplæring. Dette gjaldt særlig i engelsk, men vi fant også en sammenheng mellom søkerens sosiale bakgrunn og deres karakterer i norsk, og også en svak sammenheng mellom søkerens sosiale bakgrunn og deres karakterer i matematikk. Karakterer fra videregående opplæring var dessuten av stor betydning for hva slags type høyere utdanning søkerne tok sikte på. Videre fant vi en sammenheng med søkerens sosiale bakgrunn og hvilket fagfelt og utdanningsnivå i høyere utdanning de tok sikte på, og at søkere fra storbyer i større grad enn søkere fra andre typer bostedsstrøk tok sikte på de lengste utdanningsløpene. Vi fant dessuten store forskjeller i fagvalgene til kvinner og menn, og også noen forskjeller i fagvalg mellom ulike aldersgrupper.

Når vi nå skal se på hvem av søkerne som fikk tilbud om studieplass, tar vi bare for oss de av søkerne til høyere utdanning som ble regnet som kvalifiserte til den utdanningen de søkte i 1993. Vi ser dessuten bort fra at noen av søkerne kan ha en høyere utdanning fra før som er lengre enn den de søkte i 1993, fordi vi her i størst mulig grad ønsker å kartlegge opptaket i forhold til søkningen i 1993. Det var for øvrig mange av søkerne som ikke tok imot den studieplassen de ble tilbudt. Dette temaet vil imidlertid ikke bli behandlet noe nærmere i denne rapporten.

5.1 Opptaket sett i forhold til søkerens individuelle kjennetegn

Tabell 5.1 viser antall kvalifiserte søkere og andelen som fikk tilbud om studieplass etter deres individuelle kjennetegn. Av de kvalifiserte søkerne fikk 72 prosent av de kvinnelige og 81 prosent av de mannlige tilbud om studieplass. Blant dem som har fedre med universitetsutdanning, fikk 83 prosent tilbud, mot 71 prosent hvis far har grunnskole. Kvalifiserte søkere fra spredtbygde strøk ble i noe større grad tilbudt studieplass enn søkere fra tettsteder og byer. Dessuten var det en noe lavere andel av de kvalifiserte søkerne over 24 år som ble tatt opp i høyere utdanning enn det var blant de yngre søkerne (19-24 år).

Tabell 5.1 *Kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studieplass, i ulike grupper for kjønn, fars utdanning, bostedsstrøk, alder og karakterer.*

Individuelle kjennetegn	Kvalifiserte søkere i alt	Andel som fikk tilbud om studieplass
<i>Kjønn</i>		
Kvinne	1991	72
Mann	1235	81
<i>Fars utdanning</i>		
Folke- og grunnskole	401	71
Framhalds-, real-, folkehøg-, handels- og yrkesskole	1134	73
Gymnasutdanning	186	76
Høgskoleutdanning	740	77
Universitetsutdanning	550	83
<i>Bostedsstrøk</i>		
Spredtbygd	403	78
Tettsted	231	74
Mindre by	922	77
Storby	1588	74
<i>Alder</i>		
18-21 år	1636	76
22-24 år	826	76
Over 24 år	774	72
<i>Gjennomsnittskarakterer i norsk, engelsk og matematikk</i>		
2-2,67	260	54
3-3,67	1253	70
4-4,67	1178	86
5-6	214	90

Siden karakterer fra videregående opplæring er hovedkriteriet for å bli tatt opp i høyere utdanning, kan det ikke komme som noen overraskelse at opptaksandelen øker med en økning i søkerens gjennomsnittskarakterer i norsk, engelsk og matematikk. For dem som hadde oppnådd karakteren 3-3,67 i snitt i de tre fagene, fikk 70 prosent tilbud om studieplass, mot 86 prosent av dem som lå i karaktersjiktet 4-4,67. At 90 prosent og ikke alle som oppnådde karakteren 5-6, ble tatt opp i høyere utdanning, avspeiler at det til enkelte utdanninger er svært høye opptakskriterier, dette gjelder i særlig grad opptaket til medisin, fysioterapi og journalistikk (Skjersli 1997). Dessuten teller alle karakterer fra videregående opplæring i opptaket, ikke bare de tre fagene vi har data om.

At karakterer betyr noe for om man får tilbud om studieplass, er som nevnt selvsagt, i og med at karakterer er hovedkriteriet for å sile søkerne. Grunnen til at vi likevel har karakterer med i analysen, er først og fremst fordi vi ved å kontrollere for karakterer får sett om sosial bakgrunn og kjønn også har selvstendige effekter på sannsynligheten for å få tilbud om høyere utdanning. Det kan dessuten tenkes at effekten av å ha gode karakterer i ett av fagene vil kunne slå sterkere ut enn i de andre. Derfor har vi heller ikke slått sammen karakterene i de tre fagene i denne analysen.

Vi har tidligere sett at det er bivariate sammenhenger mellom flere av bakgrunnsvariablene som tabell 5.1 omhandler. Derfor skal vi også ved hjelp av logistisk regresjonsanalyse undersøke effektene av søkerens individuelle kjennetegn isolert sett, når det er kontrollert for de øvrige, på sannsynligheten for å bli tilbudt studieplass. En logistisk regresjonsanalyse vil her kunne frambringe effekter og signifikans på sannsynligheten for å bli tatt opp i høyere utdanning for hver av de syv forklaringsvariablene kjønn, fars utdanning, alder, bosted og karakterer i norsk, engelsk og matematikk.¹¹

Tabell 5.2 viser at karakterer, som er det viktigste grunnlaget for opptak, har en signifikant effekt på opptak i høyere utdanning. Men, jo høyere utdanningsnivå far har, desto større er sjansen for å bli tatt opp også uavhengig av karakterer og de andre bakgrunnsvariablene. Vi finner også en klar sammenheng mellom kjønn og opptak i høyere utdanning. Mannlige søkere har i større grad fått tilbud om studieplass enn kvinnelige. Søkere fra storbyer har i mindre grad fått tilbud om studieplass enn søkere fra andre typer boligstrøk, mens alder ikke har noen effekt på opptaket når det er kontrollert for de øvrige bakgrunnsvariablene. Resultatene av denne analysen kan imidlertid innebære at søkere med ulike individuelle kjennetegn har hatt ulike studieønsker og derfor ulike opptakssjanser.

Tabell 5.2 *Logistisk regresjon: Effekter av fars utdanning, kjønn, bosted, karakterer i norsk, engelsk og matematikk og alder for opptak i høyere utdanning blant kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993.*

Avhengig variabel: Tilbudt studieplass	Koeffisient B	Signifikans	Standardfeil
<i>Konstantledd</i>	-2,026	0,00	0,285

¹¹ Formelen for analysen:

$$Y = \frac{e^{B_0 + B_1 X_1}}{1 + e^{B_0 + B_1 X_1}}$$

Y er den avhengige variabelen som er sannsynligheten for opptak i høyere utdanning. B_0 og B_1 er koeffisientestimatene for analysen, variabelsettet X_1 inneholder bakgrunnsvariablene kjønn, fars utdanning, alder, bosted og karakterer. e er basisen for den naturlige logaritmen.

Fars utdanning	0,043	0,01	0017
Kjønn (Kvinne=1)	0,450	0,00	0,102
Bosted (Storby=1)	0,397	0,00	0,097
Karakter i norsk	0,288	0,00	0,059
Karakter i engelsk	0,341	0,00	0,056
Karakter i matematikk	0,327	0,00	0,046
Alder (over 21 år=1)	0,036	071	0,097
<hr/>			
-2Log Likelihood	2685,500		
N=	2669		

Opptak i høyere utdanning: nei = 0 ja = 1. Karakterer: norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring= 2 - 6, kontinuerlig variabel. Kjønn: mann=0 kvinne=1. Fars utdanning: målt i år etter obligatorisk skolegang (0-9 år, hvor det laveste er kun grunnskole og det høyeste er universitetsutdanning). Alder: 18-21år=0. Bostedsstrøk 0=spredtbygd, tettsted eller mindre by.

I kapittel 4 så vi blant annet at det var betydelige forskjeller i søkeres fagpreferanser etter fars utdanningsnivå og kjønn. Derfor skal vi også se på betydningen av søkeres utdanningspreferanser, når vi ser på sannsynligheten for å bli tatt opp for ulike grupper.

5.2 Kvinner og menns utdanningspreferanser og opptak

I utvalgsundersøkelsen av søkere til høyere utdanning i 1993 var det 1.967 kvinnelige og 1.222 mannlige kvalifiserte søkere som besvarte spørsmålet om hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Tabell 5.3 viser at det var like mange kvinner som menn blant de kvalifiserte søkerne som tok sikte på en eksamen på høyere grads nivå. Fordi kvinner er i flertall blant søkerne, er det flere kvinner enn menn som tar sikte på utdanninger på lavere nivåer. Blant de som hadde preferanse for høyskoleutdanning (2-4 år), utgjør mannlige kvalifiserte søkere bare 33 prosent.

Tabell 5.3 Kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn, i ulike grupper for hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Horisontal prosenttelling.

Utdanningslengde	Kvinner og menn i alt	Kvinner	Menn
<i>Alle søkere</i>	3189	62	38
Høyere grad ved univers./vit.høgsk.	847	50	50
Cand.mag.	290	59	41
Høgskole 2 - 4 år	1758	67	33
Enkeltfag 1-1 1/2 år	157	63	37
Forberedende prøve	54	77	33
Annet	83	49	51

Hvem fikk tilbud om studieplass? Tabell 5.4 viser at de som hadde ambisjoner om en høyere grads eksamen¹², i størst grad ble tilbudt studieplass. Andelen var 81 prosent for kvinner og hele 85 prosent for menn. Søkere som har cand.mag.-utdanning eller enkeltfag som studiemål, får også i stor grad tilbud om studieplass. For de som hadde høgskoleutdanning (2-4 år) som høyeste mål, fikk 64 prosent av de kvinnelige og 79 prosent av de mannlige søkerne tilbud om studieplass.

Tabell 5.4 Prosentandel kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studieplass, i grupper for hvor langvarig utdanning de tok sikte på. Søkere i alt, kvinnelige og mannlige søkere.

Utdanningslengde	Kvinner og menn	Kvinner	Menn
<i>Alle</i>	75	72	81
Høyere grad ved univ./vit.høgskole	83	81	85
Cand.mag.	82	84	80
Høgskole 2 - 4 år	69	64	79
Enkeltfag 1-1 1/2 år	82	82	83
Forberedende prøve	82	84	73
Annet	78	78	78

¹² Inkluderer her også siviløkonomer.

Tabell 5.5 viser kvinnelige og mannlige søkere innenfor ulike fagområder. Kvinnene utgjør 80 prosent av søkerne til undervisningsfag og 82 prosent av søkerne til helse- og sosialfag, mens menn utgjør 80 prosent av søkerne til tekniske fag. Økonomisk-administrative fag er det eneste fagområdet der det er omtrent like mange kvinnelige som mannlige søkere.

Tabell 5.5 *Kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 etter kjønn, i ulike grupper for hvilket fagområde de hadde sterkest preferanse for. Horisontal prosentuerting.*

Fagområde	Kvalifisert e søkere i alt	Kvinner	Menn
<i>Alle</i>	3666	62	38
Filologiske fag	471	67	33
Undervisning	589	80	20
Økonomi/administrasjon	487	49	52
Markedsføring	41	46	54
Samfunnsfag	247	66	34
Juridiske fag	126	65	35
Realfag	247	34	66
Teknikk	338	20	80
Helse- og sosialfag	820	82	18
Jordbruksutd. m.m.	51	30	71
Estetiske fag	90	60	40
Idrett	58	46	55
Politi- og militære fag	51	36	64
Andre univ. fag	50	35	65

Tabell 5.6 viser andelen kvinnelige og mannlige søkere som fikk tilbud om studieplass, innenfor de ulike fagområdene. Søkere til undervisningsfag og til helse- og sosialfaglig utdanning er blant de med den laveste opptaksprosenten av de kvalifiserte søkerne, på henholdsvis 68 og 59 prosent. Dette er fagområder med mange studieplasser, men med langt flere søkere enn det er plasser. Til undervisningsfag og til helse- og sosialfaglig utdanning er det en stor overvekt av kvinnelige søkere, og opptaksandelen til begge disse fagområdene er langt lavere for de kvinnelige enn for de mannlige kvalifiserte søkerne. Også til estetiske fag finner vi en lavere opptaksandel blant de kvinnelige enn blant de mannlige kvalifiserte søkerne. Til idrettsfag, som er et lite fagområde, er imidlertid andelen som ble tatt opp, noe høyere for kvinner enn for menn.

Tabell 5.6 Prosentandel kvalifiserte søkere til ulike fagområder i høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studieplass. Kvalifiserte søkere i alt, mannlige og kvinnelige søkere.

Fagområde	Kvalifisert e søkere i alt	Kvinne	Mann
<i>Alle</i>	75	72	81
Filologiske fag	85	86	82
Undervisning	68	65	81
Økonomi/ administrasjon	86	85	86
Markedsføring	97	94	100
Samfunnsfag	80	81	78
Juridiske fag	81	81	81
Realfag	87	90	85
Teknikk	85	84	86
Helse- og sosialfag	59	58	64
Jordbruksutdanning m.m.	93	84	97
Estetiske fag	65	61	70
Idrett	69	76	63
Politi- og militære fag	72	82	67
Andre univ. fag	76	77	75

Vi har sett at det er en sterk sammenheng mellom søkerens individuelle kjennetegn og deres status ved opptaket og at det er sterke sammenhenger mellom søkerens individuelle kjennetegn og deres fagpreferanser. I tillegg er det sammenheng mellom søkerens fagpreferanser og om de fikk tilbud om studieplass. Fordi sammenhengen mellom hvilket fag man søker og om man blir tatt opp er sterk, skal vi også undersøke betydningen av dette i en logistisk regresjonsanalyse, der vi kontrollerer for bakgrunnsfaktorer som kjønn, fars utdanning, bosted og karakterer.

5.3 Opptaket sett i forhold til søkerens individuelle kjennetegn og deres utdanningspreferanser

I tabell 5.7 presenteres en ny gruppering utdanningsmål som baserer seg både på søkerens preferanser for fagområde og utdanningsnivå, som vi i neste omgang skal benytte i en logistisk regresjonsanalyse. Fagpreferanser er gruppert i fire fagområder på to ulike nivåer. De fire fagområdene er humanistiske fag m.m., samfunnsfag m.m., realfag og tekniske fag og helsefaglig utdanning. Humanistiske fag inkluderer også fag som pedagogikk, undervisning og idrettsfag. I samfunnsfag m.m. er også økonomi, juss, og politifaglig utdanning inkludert. De som har preferanse for utdanninger med lengde 4 år eller mer ved universitet eller vitenskapelig høyskole (inkludert siviløkonomutdanning uansett lærested) er

gruppert innenfor universitetsutdanning. De som tar sikte forberedende prøve, grunn- og mellomfag ved universitet, høyskole eller en 2-4-årig høyskoleutdanning, er gruppert innenfor kategorien høyskoleutdanning/enkeltfag.

Tabell 5.7 viser at søkere til helse- og sosialfag på lavere nivåer kommer dårligst ut av søkeprosessen, bare 56 prosent av søkerne ble tatt opp her. Til helsefagsutdanning på universitetsnivå fikk 71 prosent av søkerne tilbud om studieplass, mens 73 prosent av søkerne til humanistiskefag m.m. (inkl. bl.a. undervisningsfag, dvs. lærer og førskolelærerutdanning) på lavere nivåer mottok tilbud om studieplass.

Tabell 5.7 *Prosentandel kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993 som fikk tilbud om studieplass, i ulike grupper for utdanningsmål.*

Tilbudt studieplass	Antall kvalifiserte søkere	Prosent
Humanistiske fag m.m. universitetsutdanning	236	86
Samfunnsfag m.m. universitetsutdanning	352	82
Realfaglig og teknisk universitetsutdanning	243	89
Helsefaglig universitetsutdanning	111	71
Humanistiske fag m.m. høyskolud./enkeltfag	668	73
Samfunnsfag m.m. høyskolud./enkeltfag	398	83
Realfaglig og teknisk høyskolud./enkeltfag	266	85
Helse- og sosialfaglig høyskolud./enkeltfag	514	56

Betyr så søkerens individuelle kjennetegn fortsatt noe for hvilken status de oppnår i opptaket når det er kontrollert for hvilket fagområde de har søkt seg til? For å kunne svare på dette spørsmålet benytter vi logistisk regresjon med tilsvarende variable

som i tabell 5.2, men nå trekker vi inn den nye forklaringsvariabelen som er den utdanningen søkerne tok sikte på.

Tabell 5.8 *Logistisk regresjon: Effekter av fars utdanning, kjønn, bosted, karakterer i norske, engelske og matematikk og alder på sannsynligheten for tilbud om opptak i høyere utdanning blant kvalifiserte søkere til høyere utdanning i 1993.*

Avhengig variabel: Tilbud om opptak i høyere utdanning	Koeffisient (B)	Signifikans	Standardfeil
<i>Konstantledd</i>	-2,7660	0,00	(0,312)
Fars utdanning (0 - 9 år)	0,034	0,05	(0,017)
Kjønn (Kvinne=1)	-0,120	0,29	(0,113)
Bosted (Storby=1)	-0,440	0,00	(0,101)
Karakter i norsk (2 - 6)	0,263	0,00	(0,061)
Karakter i engelsk (2 - 6)	0,339	0,00	(0,058)
Karakter i matematikk (2 - 6)	0,306	0,00	(0,048)
Alder (over 21 år=1)	-0,011	0,92	(0,101)
Humanistiske fag m.m. universitetsutdanning	1,337	0,00	(0,223)
Samfunnsfaglig m.m. universitetsutdanning	0,945	0,00	(0,184)
Realfaglig og teknisk universitetsutdanning	1,339	0,00	(0,246)
Helsefaglig universitetsutdanning	-,044	0,87	(0,257)
Humanistiske fag m.m. høskoleutd./enkeltfag	0,705	0,00	(0,136)
Samfunnsfag m.m. høskoleutd./enkeltfag	1,219	0,00	(0,172)
Realfaglig og teknisk høskoleutd./enkeltfag	1,264	0,00	(0,212)
-2Log Likelihood		2546,749	
N=		2628	

Opptak i høyere utdanning: nei = 0 ja = 1. Karakterer: norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring= 1 - 6, kontinuerlig variabel. Kjønn: mann=0 kvinne=1. Fars utdanning: målt i år etter obligatorisk skolegang (0-9 år, hvor det laveste er kun grunnskole og det høyeste er universitetsutdanning). Alder: 18-21 år=0. Bostedsstrøk 0=spreidbygd, tettsted eller mindre by. Grupper for utdanningsmål: Helse- og sosialfag/høskoleutd./enkeltfag = 0, alle øvrige grupper for utdanning = 1.

Det mest interessante resultatet i tabell 5.8 er at det ikke lenger er noen effekt av kjønn på sannsynligheten for å få tilbud om studieplass, når det er kontrollert for hva slags fagområde og nivå søkerne hadde preferanse for. At så mange kvinnelige søkere konsentrerte seg om utdanninger innenfor helse- og sosialfag og undervisning, førte til at det ble vanskeligere for kvinner enn for menn å få tilbud om studieplass. I forhold til kapasiteten i studietilbudet, kan man forsåvidt hevde at valgene deres er årsaken til at de ikke ble tatt opp i høyere utdanning. Dette gjelder imidlertid i enda større grad søkere til universitetsutdanning innenfor medisin, der avvisningen av kvalifiserte søkere relativt sett er størst. Samtidig er dette utdanninger som leder til yrker der det er stort behov for arbeidskraft. Helt siden midten av 80-tallet har det vært uttrykt bekymring for mangel på framtidig

arbeidskraft innenfor både førskolelærer- og sykepleieryrket (Grue og Hovland 1991, Arnesen 1992).

Å ha far med høy utdanning har fortsatt en positiv effekt på å bli tatt opp i høyere utdanning, selv om effekten er redusert når vi kontrollerer for hva slags utdanning søkende hadde preferanse for. Karakterer i alle de tre fagene er av meget stor betydning for opptaket, og effektene er bare svakt redusert når det – som i tabell 5.8 – er kontrollert for utdanningsmål.

Med unntak for helsefaglig universitetsutdanning er det større sannsynlighet for å bli tatt opp i høyere utdanning for *alle* andre søkergrupper enn søkere til helse- og sosialfaglig utdanning på høgsolenivå/enkeltfag, som er referansegruppe i analysen i tabell 5.8. Alder hadde ingen betydning i seg selv. Det å bo i storby reduserer fortsatt sannsynligheten for å få tilbud om studieplass, også når det er kontrollert for både utdanningsmål og karakterer.

Det kan på mange måter synes overraskende at det å ha far med lav utdanning og det å komme fra en storby reduserer sjansene for å få tilbud om studieplass, når det er kontrollert for karakterer og utdanningsmål. Vi må ta forbehold om at vi har karakteropplysninger bare om tre fag. Funnet fortjener likevel noen refleksjoner, og det bør være aktuelt å se nærmere på dette i senere undersøkelser. En refleksjon kan være at en del av søkerne fra storbyer, og trolig også en del av søkerne med far med lav utdanning, har vært snevrere i sin søkning enn andre søkere. Ulik kjennskap til studiemuligheter i ulike deler av landet samt ulik villighet til å flytte, kan være aktuelle forklaringer. Det vil være interessant å se om vi får liknende resultater i en senere studie.

I tabell 5.9 har vi ut fra de oppgitte koeffisientene i tabell 5.8, beregnet sannsynligheter for å bli tilbudt studieplass for søkere til noen utvalgte utdanninger etter bosted, kjønn og fars utdanning.¹³

¹³ Formelen for utregningen er, hvor ℓ er basisen for den naturlige logaritmen :

$$Y = \frac{e^{B_0 + Z}}{1 + e^Z} \text{ der } Z = B_0 + B_1 X_1 + B_2 X_2$$

Tabell 5.9 *Estimerte andeler for sannsynligheten for tilbud om opptak i høyere utdanning for søkere under 22 år som hadde karakteren 4 i norsk, engelsk og matematikk fra videregående opplæring.*

Utdanningspreferanser og individuelle kjennetegn ved søkerne	Sannsynlighet for å bli tatt opp i høyere utdanning
Helsefaglig høskoleutd./enkeltfag	
<i>Bor i storby:</i>	
Kvinne, far grunnskole	58
Kvinne, far universitetsutdannet	65
<i>Bor ikke i storby:</i>	
Kvinne, far grunnskole	68
Kvinne, far universitetsutdannet	74
Realfaglig og teknisk universitetsutdanning	
<i>Bor i storby:</i>	
Mann, far grunnskole	85
Mann, far universitetsutdannet	88
<i>Bor ikke i storby:</i>	
Mann, far grunnskole	90
Mann, far universitetsutdannet	92
Samfunnsfaglig universitetsutdanning	
<i>Bor i storby:</i>	
Mann, far grunnskole	79
Mann, far universitetsutdannet	84
<i>Bor ikke i storby:</i>	
Mann, far grunnskole	86
Mann, far universitetsutdannet	89

Tabell 5.9 viser forskjeller i sannsynligheten i å bli tatt opp på helse- og sosialfag på høskole/enkeltfag, realfag og tekniske fag ved universitet, samt samfunnsfag ved universitet for søkerne etter om de er bosatt i storby eller ikke, og ut fra om deres fedre er universitetsutdannede eller har kun grunnskole. I beregningene har vi holdt alder konstant på 18-21 år, og vi har bare regnet sannsynligheten for opptak ut fra søkere som har karakteren 4 i norsk, engelsk og matematikk i videregående opplæring. Da verken kjønn eller alder hadde noen signifikant effekt på sannsynligheten for å bli tatt opp i høyere utdanning, er ikke disse faktorene av betydning for tolkningen av de resultatene. For helsefaglige utdanninger på høskolenivå/enkeltfag har vi i tabell 5.9 beregnet sannsynligheten for å bli tatt opp for kvinner, for de øvrige utdanningene, nevnt i tabell 5.9, for menn. Som vi så av tabell 5.8 gir verken kjønn eller alder signifikant effekt på sannsynligheten for

opptak når det er kontrollert for hvilken type utdanning som er søkt. Dermed vil resultatene bli omlag de samme enten de beregnes for kvinner eller menn, og uansett aldersgruppe.

Det er hvilket fagområde som søkes, som utgjør det største skillet mellom søkeres opptakssjanser. Av de som ikke bor i storby og hadde universitetsutdannet far, er sannsynligheten for opptak i høyere utdanning 92 prosent for søkere til universitetsutdanning innenfor realfag og teknikk, mens tilsvarende sannsynlighet for kvinnelige søkere til helse- og sosialfaglig høskoleutdanning/ enkelt fag var 74 prosent. Dette kan sees som en valgeffekt på 18 prosent. I tillegg kommer effektene av bosted og sosial bakgrunn innenfor fagene.

Kvinner i storbyer som har far med universitetsutdanning og som søker helse- og sosialfaglig høskoleskoleutdanning/ enkeltfag, har 9 prosentpoeng mindre sjanse for å komme inn på slik utdanning enn søkere fra andre typer bostedsstrøk med far på tilsvarende utdanningsnivå. Har far kun grunnskole, synker sannsynligheten for å bli tatt opp ytterligere. Har søkerne kombinasjonen av å være bosatt i storby og ha grunnskoleutdannet far, er sannsynligheten for å bli tatt opp i høyere utdanning 16 prosentpoeng lavere for disse, enn for søkere som ikke er fra storbyer og har universitetsutdannede fedre.

5.4 Oppsummering og noen refleksjoner

Alle bakgrunnsfaktorene som vi har sett på: kjønn, sosial bakgrunn, alder, bosted og karakterer ser ut til å ha påvirket opptaket til høyere utdanning i 1993 på en eller annen måte.

Som ventet hadde karakterer både i norsk, engelsk og matematikk en egen effekt på sannsynligheten for opptak. Aldersforskjellene i opptaket var bare av betydning inntil vi hadde kontrollert for andre individuelle kjennetegn. Kvinner hadde lavere sannsynlighet enn menn for å bli tatt opp i høyere utdanning, men det var fordi de søkte seg til utdanninger der det var størst konkurranse om studieplassene. Sosial bakgrunn virker inn på opptaket både gjennom karakterer, fagvalg og bostedsstrøk. I tillegg hadde også sosial bakgrunn en egen effekt uavhengig av disse tre faktorene. Vi finner en negativ effekt av det å bo i storby på sannsynligheten for å bli tatt opp i høyere utdanning når det er kontrollert for alle de andre forklaringsvariablene.

Forklaringen på at søkerne som har far med lav utdanning og søkere fra storbyer i større grad ble avvist enn andre søkere, kan være at de har vært snevrere i sin søkning enn andre søkere. Sandberg (1996) har pekt på at strategiske overveielser antakelig blir viktigere under økende konkurranse. Hun fant i det samme datamaterialet som vi har benyttet, at jo flere søknader man hadde sendt, desto større var sjansen for å bli tilbudt studieplass (Sandberg 1996). Kvalifiserte søkere fra storbyer sendte i gjennomsnitt 2,25 færre søknader enn søkere fra spredtbygde strøk. For landet sett under ett har ikke søkere som har fedre på de laveste utdanningsnivåene, sendt færre søknader enn andre. Men søkere som er bosatt i storbyer og har fedre på de laveste utdanningsnivåene, er de som har sendt færrest søknader sammenlignet både med søkere fra andre typer bostedsstrøk og andre sosiale lag. Grunnen til at søkere fra storbyer har sendt færre søknader enn andre, kan være at de er mindre tilbøyelige til å ville flytte for å studere. Dette kan være knyttet til tradisjoner, kulturelle og sosiale forhold, økonomi m.m. I 1993 var det langt større konkurranse om studieplassene i de store byene enn ellers i landet. Dette hadde sin bakgrunn særlig i to forhold. For det første var søkningen blant storbyungdom i Osloregionen relativt sett langt større enn i andre deler av landet. For det andre tiltrekker de store byene seg søkere fra hele landet i langt større grad enn utdanningstilbudene på mindre steder (Sandberg 1996, Berg 1995). Søkere fra storbyer som bare søkte utdanning i egen hjemby, har som følge av det store søkepresset på utdanningstilbudene på deres hjemsted nødvendigvis møtt langt sterkere konkurranse på de tilbudene de søkte, enn de som har søkt samme utdanning på læresteder med mindre konkurranse andre steder i landet.

I årene som er gått etter 1993, har stadig flere av de kvalifiserte søkerne fått tilbud om studieplass, og andelen som er avvist har gått dramatisk ned (jf. Skjersli 2000).

Det er derfor interessant å se om en finner de samme tendenser til skjevheter når det gjelder sjansen for å få tilbud om studieplass i en endret opptakssituasjon.

Midt i utdanningsekspløsjonen var det imidlertid søkere fra lavere sosiale lag bosatt i de store byene som ble hardest rammet med avvisning da de søkte seg til høyere utdanning. De ble rammet selv om de var kvalifiserte søkere med det samme karakternivå som søkere fra andre typer bostedsstrøk, og de synes å ha blitt rammet også uavhengig av hva slags type høyere utdanning de hadde søkt.

Litteraturliste

- Arnesen, C.Å., E. Brandt og G.Hovland (1997): *IT-utdanning: kapasitetsbehov og utbyggingsplaner*. NIFU skriftserie nr. 25/97, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo..
- Arnesen C.Å. (1992): *Tapte årsverk*. Rapport 1/92. Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning, Oslo.
- Berg, L. (1995): *Examen philosophicum: Studietilknytning, innsats og resultat for ulike grupper nybegynnerstudenter ved Universitetet i Oslo*. Rapport 2/95. Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning, Oslo.
- Brandt, E. (1992): "Tolv års skolegang for alle - og studier for halvparten av de unge." I *Utdanning og arbeidsmarked 1992*, Utredningsinstituttet, Oslo.
- Bourdieu, P. og J.- C. Passeron (1992): *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Sage Publications.
- Bourdieu, P. og L.J.D. Wacquant (1993): *Den kritiske ettertanke*. Oversatt av Kvalsvik, B.N. Norsk utgåve, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Bourdieu, P. (1995): *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dommekraften*. Oversatt av Prieur, A. Norsk utgåve, Pax Forlag, Oslo.
- Bourdieu, P. (1996): *Symbolisk makt. Artikler i utvalg*. Oversatt av Prieur, A. Norsk utgåve, Pax Forlag, Oslo.
- Boudon, R. (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality. Changing Prospects in Western Society*. New York, John Wiley & Sons.
- Broady, D. (1990): *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. HLS Förlag, Stockholm.
- Clausen, S.-E. (1989): *Korrespondanseanalyse. Grafisk representasjon av frekvenstabeller*. Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo.
- Dimmen, Å. og G. Hovland (1998): *Mellom nasjonal høyskolepolitikk og regionale kompetansebehov*. NIFU skriftserie nr. 11/98, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.

- Dryler, H. (1994): "Etablering av nye høgsolor - ett medel för minskad snedrekrytering." I Erikson R. og J.O. Jonsson (1994): *Sorteringen i skolan*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Edwardsen, R. (1991): *Valg av utdanning og yrke*. Rapport 12/91, NAVFs utredningsinstitutt, Oslo.
- Edwardsen, R. (1993): *Ungdoms utdannings- og yrkesplaner*. Rapport 13/93, Utredningsinstituttet, Oslo.
- Edwardsen, R. (1995 a): *Yrkesvalg motiver*. Rapport 4/95, Utredningsinstituttet, Oslo.
- Edwardsen, R. (1995 b): "Endringer i utdannings- og yrkesplaner blant unge." I Bækken og Nygaard (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 1995*, Utredningsinstituttet, Oslo.
- Edwardsen R. (1996): *Ungdoms utdannings- og yrkesplaner 1993*. U-notat 1/96, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Edwardsen R., S. Skjersli, L.A. Støren, B. Szanday og P.O. Aamodt (1998): *På oppløpsida. Evaluering av Reform 94. Undereisrapport 1997 fra NIFUs hovedprosjekt*. Rapport 3/98, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Erikson, R. og Jonsson J.O. (1993): *Ursprung och utbildning*. Statens offentlige utredningar 1993/85. Stockholm.
- Erikson, R. (1994): "Andre generasjons innvandrere i den svenska skolan." I Erikson R. og J.O. Jonsson J.O. (1994): *Sorteringen i skolan*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.
- Falkfjell L. (1999): *Om ungdoms valg av realfag i videregående opplæring*. NIFU skriftserie 5/99, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Grue, L. og G. Hovland (1991): *Være eller ikke være - i førskolelæreryrket? En undersøkelse av førskolelærerkandidater fra 1978 ti år etter eksamen*. Rapport 11/91. Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning, Oslo.
- Grøgaard, J. (1993): "Gutters utdanningsvalg: Hvorfor har sosial bakgrunn så stor betydning? Et forsvar for verdiforklaringen." I *Samfunnsspeilet*, Statistisk sentralbyrå, Oslo - Kongsvinger.

- Grøgaard, J. (1995): *Skolekontroversen*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Oslo.
Fagbevegelsens senter for forskning, utredning og dokumentasjon, Oslo.
- Hansen, M. N. (1984): *Sosiale utdanningsforskjeller. Hvordan er de forklart? Hvordan bør de forklares?*
Magistergradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Hansen, M. N. (1986): "Sammenligning og kritikk av Bourdieus og Boudons sosiologi." *Sosiologi i dag*, nr 4 1986, 55 - 80.
- Hansen, M. N. (1993): "Kjønnssegregering i høyere utdanning: betydningen av foreldres fagutdanning og sosial bakgrunn for studenters valg av fag." *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Årgang 34, nr. 1 . . .
- Hansen, M. N. (1999): "Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985-1996." *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Årgang 40, nr.2, s. 173-203.
- Hovland, G. (1996): *Utdanningsaspirasjoner hos ungdom. Hva betyr kjønn og oppvekstmiljø?*
Hovedoppgave i sosiologi, høsten 1996, Universitetet i Oslo.
- Hyman, H.H. (1966): "The value systems of different classes." I Bendix, R. and S.M. Lipset (ed.): *Class, status and power*, The free press, New York.
- Imsen, G. (1986): *Yrkesønsker og verdiorientering hos norske 15 -17-åringer*. Universitetet i Trondheim. i
- Jørgensen, T. (1997): *Utdanning i Norge*. Statistiske analyser. Statistisk sentralbyrå.
Oslo - Kongsvinger.
- Knudsen, K. (1980): *Ulikhet i grunnskolen*. Bergen, Universitetsforlaget.
- Knudsen, K., Aa.B. Sørensen, P.O. Aamodt (1993): *Endringer i den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning etter 1980*. Oslo, NAVFs utredningsinstitutt Arbeidsnotat.
- Kvande, E. (1982): *Kvinner og høgere teknisk utdanning. Rekruttering og rekrutteringstiltak*. Universitetet i Trondheim og Institutt for industriell miljøforskning (SINTEF).
- Lindbekk, T. (1962): "Den sosiale rekruttering til de akademiske profesjoner i vår tid." *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3/1962, s.231-248.
- Lindbekk, T. (1998): "The Education Backlash Hypothesis: The Norwegian Experience 1960-92," i *Acta Sociologica* vol. 41 no. 2 1998, s. 151-162.

- Manger, T. (1997): *Gender differences in mathematical achievement among Norwegian elementary school students*. Avhandling til Dr. Philos, Universitetet i Bergen.
- Moi, T. (1994): "Att eröva Bourdieu." *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Stockholm.
- NIFU (2000): <http://www.nifu.no/doktor/kvinner.html>.
- NOU 1976: 46: *Levekårsundersøkelsen. Utdanning og ulikhet*. Gudmund Hernes og Knud Knudsen. Oslo, Universitetsforlaget.
- Næss, T. (1998): *Fremskrivning av student- og kandidattall*. NIFU skriftserie nr. 11/98, Oslo.
- Opheim, V. (1999): *Rekruttering til sivilingeniørstudiet: Endring eller stabilitet?* Hovedoppgave i sosiologi våren 1999, Universitetet i Oslo.
- Rogg, E. (1991): "Kjønn og klasse i høyere utdanning - gir Bourdieu ny innsikt?" *Sosiologi i dag*, nr. 4 1991, s. 55 - 75.
- Rosenlund, L. (1995): "Korrespondanseanalyse. Datamaskinens "magiske øye"." *Sosiologisk tidskrift* 1 (1995), s. 55-78. Scandinavian University Press.
- Samordna opptak (1993): *Opptaksgrenser for universiteter og høyskoler 1993. SO-93/162 Opptaksgrenser*, USIT/Samordna opptak, Universitetet i Oslo.
- Samordna opptak (1998): *Søkerstatistikk 1998. Tall fra det samordna opptaket til universiteter og høyskoler/Samordna opptak*, Universitetet i Oslo.
- Samordna opptak (1999): *Tall fra hovedopptaket 3/11-99*, Samordna opptak, Universitetet i Oslo. <http://www.so.uio.no/>
- Sandberg, N. (1996): *Midt i eksplasjonen. Søkning og opptak til høyere utdanning i 1993*. Rapport 5/96, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Severeide, P. I. (1988): "Utdanningsvalg og utdanningsveier." I Statistisk sentralbyrås *Samfunnsspeilet* nr. 2/1988 s.13-16, Oslo - Kongsvinger.
- Shavit Y. and H.- P. Blossfeld (1993): *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Social inequality series. Westview press, Boulder, San Francisco, Oxford.

- Skjersli, S. (1997): *Søking, tilbud og opptak i høyere utdanning i tidsrommet 1993 -1997*. NIFU skriftserie nr. 30/97, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Skjersli, S. og P.O. Aamodt (1997): "Effekter av Reform 94 på sosiale skjevheter i valg mellom allmennfag og yrkesfag." I Lødning og Tornes: *Idealer og paradokser*, Tano Aschehoug.
- Skjersli, S. (1999): *Hvor ble de av? Om frafall i søknadsprosessen til høyere utdanning*. NIFU skriftserie nr. 6/99, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Skjersli, S. (2000): Foreløpig upublisert, kommer i NIFU skriftserie, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Støren, L. A. (1989): "Rekruttering til høgre utdanning. Økt sosial likhet?" I Smeby, J.C. og L.A. Støren (red.): *Utdanning og arbeidsmarked*, NAVFs utredningsinstitutt, Oslo.
- Støren, L. A., S. Skjersli, P.O. Aamodt (1998): *I mål. Evaluering av Reform 94: Sluttrappert fra NIFUs hovedprosjekt*. Rapport 18/98. Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Statens lånekasse for utdanning (1995): *Norske elever og studenter i utlandet 1994-95*. Regionkontor utland, Budsjett og utredningsgruppen.
- Statens lånekasse for utdanning (1997): *Norske elever og studenter i utlandet 1996-97*. Notater om studiefinansiering nr. 3-97, 9.årgang.
- Statens lånekasse for utdanning (1998): *Norske elever og studenter i utlandet*. Notater om studiefinansiering nr. 1-98, 10. årgang.
- Statistisk sentralbyrå (1985): *Standard for kommuneklassifisering*. Standarder for norsk statistikk. Oslo-Kongsvinger.
- Statistisk sentralbyrå (1992- 1997): *Utdanningsstatistikk. Universiteter og høyskoler*. Norges offisielle statistikk. Oslo-Kongsvinger.
- Statistisk sentralbyrå (1987-1999): *Statistisk årbok 1987- 1999*. Norges offisielle statistikk. Oslo-Kongsvinger.

- Statistisk sentralbyrå (1999a): "Studenter og befolkningens utdanningsnivå. 1.oktober 1997." *Aktuell utdanningsstatistikk* nr.1, 1999. Norges offisielle statistikk. Oslo-Kongsvinger.
- Statistisk sentralbyrå (1999b): *Utdanningsstatistikk. Elever, studenter og befolkningens høyeste utdanning, 1. oktober 1998*. Norges offisielle statistikk. Oslo-Kongsvinger. (<http://www.ssb.no/utelstud/main.htm>).
- Statistisk sentralbyrå (1999c): *Universitet og høyskolar. Nøkkeltall 1999*. Aktuell utdanningsstatistikk nr. 4/99. Norges offisielle statistikk. Oslo-Kongsvinger.
- St.meld. nr.39 (1998-99): *Forskning ved et tidskille*. Det Kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement.
- St.meld. nr.32 (1998-99): *Videregående opplæring*. Det Kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartement.
- Sørli K. (1993): *Bofasthet, flytting og utdanningsnivå i kommunene. Åtte årskull fulgt gjennom aldersfasen 15-35 år.Del 1: Østlandet*, Rapport 93/28, Statistisk sentralbyrå, Oslo - Kongsvinger.
- Teigen, K. (1998): *Kjønnssegregering i universitetssektoren 1965-1995*. NIFU skriftserie nr.10/98, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Thagaard, T. (1967): *Kjønnsroller og studiemotivering. En undersøkelse av kjønnsforskjeller i rekruttering til høyere utdanning*. Oslo, NAVF - Utredningsavdelingen.
- Try, S. (2000): *Veksten i høyere utdanning: Et vellykket arbeidsmarkedspolitiske tiltak?* Rapport 2/2000, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Vibe, N. (1995): *En snubla, en brøt og seks løp videre*. U-notat 18/95, Utredningsinstituttet, Oslo.
- Vibe, N., R. Edvardsen og N. Sandberg (1997): *Etter halvgått løp. Rekruttering og gjennomstrømming i videregående opplæring etter Reform 94*. Rapport 1/97, Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- Vibe, N. (1994): "Veien fram til høyere utdanning." I *Utdanning og arbeidsmarked 1994*, Utredningsinstituttet, Oslo.
- Vollset, G. og P.O. Aamodt (1972): *Distrikthøgskoler og samfunnsutvikling. Distriktpolitikk eller rasjonalisering av høyere utdanning?* Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo.

Aamodt, P.O. (1982): *Utdanning og sosial bakgrunn*. Samfunnsøkonomiske studier nr. 51, Statistisk sentralbyrå, Oslo - Kongsvinger.

Aamodt, P.O. (1994): "Valg og gjennomstrømning i utdanningssystemet." s. 236 - 279 i Lauglo J. (red.): *Norsk forskning om utdanning*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.

Vedlegg 1

Korrespondanseanalyse - metoden og programvaren som benyttes

Korrespondanseanalyse bygger på geometriske resonneringer og visualisering og grafisk framstilling spiller en viktig rolle (Rosenlund 1995). Korrespondanseanalyse er spesielt godt egnet til analyse av store frekvenstabeller. Resultatene presenteres som et rom med punkter, som er representative for variablenes kategorier. På grunnlag av punktenes relative posisjon kan dataene tolkes som dimensjoner eller grupperinger i rommet (Clausen 1989). I motsetning til logistisk regresjon hvor utgangspunkt er aksene og observasjonene plottes inn etter disse, tar korrespondanseanalyse utgangspunkt i observasjonene og legger inn aksene etter hvordan observasjonene relasjonelt har lagt seg i forhold til hverandre (Bourdieu 1995).

I analysen i denne rapporten benyttes CORAN, et program for toveis korrespondanseanalyse for å gi et visuelt uttrykk for hvordan kvinner og menn med ulik sosial bakgrunn tar sike på å posisjonere seg i høyere utdanning. Hele prosessen i analysen og de formler (i alt 8 formler) som brukes gjennom analyseprosessen er dokumentert i Clausens dokumentasjonsbok om CORAN (Clausen 1989, s 15 - 27).

Korrespondanseanalyse bygger alltid på en måleteknikk som baserer seg på kjkvadrat (Broady 1990, s.494).

Analyseprosessen gjøres i to omganger, først for den ene variabelens kategorisett, så for den andres. I hver omgang beregnes først kategoriens profiler (relative frekvenser) og vektorer, samt punktenes innbyrdes avstander. Dernest søkes det etter det flerdimensjonale rommet. Konfigurasjonen roteres slik at variansen som forklares for hver faktor, blir fortløpende maksimert. Det innebærer at faktor 1 forklarer mest varians, dernest faktor 2, osv. Avstander og koordinater beregnes med andre ord separat innenfor hvert punktsett, mens resultatet vises i et felles rom. Dette kan gjøres fordi de to punktsettene er relaterte eller innbyrdes avhengige, derav navnet korrespondanseanalyse (Clausen 1989).

Korrespondanseanalysen presenterer altså faktorielle plan (akser) som følger etter hverandre. Det er et enkelt samsvar mellom punktene på hver av disse aksene og en tabell over tilnærmingene. Den andre aksene er den beste korrelasjonen som kan gjøres til den første av aksene. Etterpåfølgende faktorer forklarer andre og svakere virkninger, og de siste faktorene forklarer bare uregelmessigheter som ikke kan tolkes (Bourdieu 1995).

Vedlegg 2

Spørreskjema

